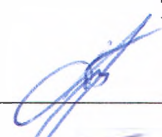

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права
Кафедра морського та господарського права

«Допущена до захисту»

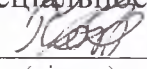
УДК 341.645.5:341.6

Завідувач кафедри

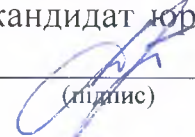
 К.О. Дубова
« 05 » 12 2025 р

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
на тему:
«Міждержавні справи, пов'язані з конфліктами в практиці ЄСПЛ»

Виконав: студентка групи 6512м
спеціальності 081 «Право»

 Попова К.Г.
(підпис)

Керівник роботи:
завідуюча кафедрою Морського та
господарського права,
кандидат юридичних наук, доцент

 Дубова К.О.
(підпис)

Миколаїв – 2025 р.

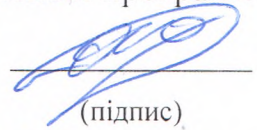
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова**

Навчально науковий інститут (факультет) _____

Кафедра **Морського та господарського права**Спеціальність **081 Право**Освітня програма **Право**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

(підпис)«05» 12 2025 р.**ЗАВДАННЯ****НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ****на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**Студентці Поповій Карині Григорівні1. Тема роботи: «Міждержавні справи, пов'язані з конфліктами в практиці ЄСПЛ»Керівник роботи завідуюча кафедрою Морського та господарського права, кандидат юридичних наук, доцент Дубова Катерина ОлександрівнаЗатверджені наказом ректора № 1155-уч від «30» вересня 2025 року2. Термін подання роботи: 08.12.2025 року3. Вихідні дані по роботі: міждержавні справи в практиці ЄСПЛ, наукові статті, аналітичні матеріали вітчизняних та закордонних науковців та практиків, Інтернет-ресурси, наукова та навчально-методична література.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів)

1. Теоретико-правові засади розгляду міждержавних справ у Європейському суді з прав людини пов'язаних з конфліктами

2. Аналіз міждержавних справ, пов'язаних із збройними конфліктами
3. Розвиток практики ЄСПЛ у міждержавних справах, пов'язаних із конфліктами: проблеми і перспективи
5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація PowerPoint на 12 слайдах
6. Консультанти розділів роботи

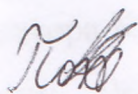
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	Завдання прийняв
	Сторонні консультанти до підготовки розділів роботи не залучалися		

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми роботи	До 10.09.2025	виконано
2.	Визначення мети, завдань, об'єкта та предмету дослідження	До 20.09.2025	виконано
3.	Складання плану роботи, опрацювання джерел	До 10.10.2025	виконано
4.	Виконання роботи	До 25.11.2025	виконано
5.	Підготовка до захисту	До 04.12.2025	виконано
6.	Захист роботи	19.12.2025	виконано

Студентка

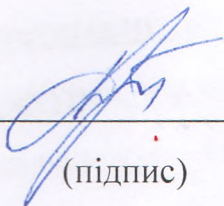

(підпис)

К.Г. Попова

(ПІБ)

Керівник роботи

(підпис)

К.О. Дубова

(ПІБ)

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗГЛЯДУ МІЖДЕРЖАВНИХ СПРАВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПОВ'ЯЗАНИХ З КОНФЛІКТАМИ	9
1.1. Поняття та правова природа міждержавних заяв у ЄСПЛ	9
1.2. Види міждержавних конфліктів у практиці ЄСПЛ	13
1.3. Роль ЄСПЛ у врегулюванні міжнародних збройних конфліктів ...	16
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МІЖДЕРЖАВНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗБРОЙНИМИ КОНФЛІКТАМИ	22
2.1. Практика ЄСПЛ у справах «Ірландія проти Великої Британії» та «Грузія проти Росії»	22
2.2. Аналіз справ «Кіпр проти Туреччини» та «Вірменія проти Азербайджану»	27
2.3. Прецедентні рішення України «Україна та Нідерланди проти Росії».....	30
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ПРАКТИКИ ЄСПЛ У МІЖДЕРЖАВНИХ СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОНФЛІКТАМИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ	37
3.1. Виконання рішень ЄСПЛ у міжнародних справах пов'язаних з конфліктами: проблеми та виклики	37
3.2. Значення практики ЄСПЛ для України в умовах збройної агресії	40
3.3. Перспективи вдосконалення механізму розгляду і виконання міждержавних справ пов'язаних з конфліктами	50
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63

АНОТАЦІЯ

Попова К.Г. «Міждержавні справи, пов'язані з конфліктами в практиці ЄСПЛ» Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістр за спеціальністю 081 «Право» – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв, 2025.

Мета дослідження: здійснення комплексного та системного аналізу міждержавних справ, пов'язаних із конфліктами, у практиці Європейського суду з прав людини, а також визначення їх ролі у формуванні міжнародних стандартів захисту прав людини та механізмів притягнення держав до відповідальності.

Перший розділ присвячений формуванню теоретичної та методологічної основи дослідження. У ньому розкривається сутність інституту міждержавних заяв у ЄСПЛ як особливого механізму міжнародного захисту прав людини. Аналізується поняття та правова природа міждержавних заяв, їх місце у системі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також специфіка їх застосування у контексті міждержавних конфліктів. Окрему увагу приділено класифікації видів міждержавних конфліктів, які розглядалися ЄСПЛ, зокрема збройним конфліктам міжнародного характеру, окупації територій та іншим формам міждержавного протистояння.

Другий розділ має прикладний та аналітичний характер і присвячений безпосередньому дослідженню практики ЄСПЛ у конкретних міждержавних справах, що виникли внаслідок збройних конфліктів. У ньому здійснюється комплексний аналіз ключових прецедентних рішень Суду, які суттєво вплинули на розвиток міждержавного судочинства у сфері прав людини. Розглядається практика у справах «Ірландія проти Великої Британії» та «Грузія проти Росії», які стали визначальними для формування підходів ЄСПЛ щодо оцінки дій держав під час конфліктів. Окремо аналізуються справи «Кіпр проти Туреччини» та «Вірменія проти Азербайджану», що ілюструють проблеми тривалої окупації та міждержавних територіальних спорів. Значна

увага приділяється прецедентним рішенням України, зокрема справам «Україна та Нідерланди проти Росії», пов'язаним з тимчасовою окупацією Криму та збройним конфліктом на Донбасі. Аналізуються правові позиції ЄСПЛ щодо юрисдикції, відповідальності держави-агресора та системних порушень прав людини.

Третій розділ має узагальнюючий і прогностичний характер та спрямований на оцінку сучасного стану і подальшого розвитку практики ЄСПЛ у міждержавних справах, пов'язаних із конфліктами. У ньому досліджуються проблеми виконання рішень ЄСПЛ у міжнародних справах, зокрема труднощі, пов'язані з політичними чинниками, відсутністю ефективних механізмів примусу та небажанням окремих держав виконувати рішення Суду. Окремий підрозділ присвячений значенню практики ЄСПЛ для України в умовах збройної агресії, з урахуванням її ролі у фіксації порушень прав людини, міжнародно-правовій відповідальності держави-агресора та захисті прав постраждалого населення. У завершальній частині розділу визначаються перспективи вдосконалення механізму розгляду і виконання міждержавних справ, зокрема шляхом підвищення ефективності контролю за виконанням рішень ЄСПЛ, розвитку міжнародного співробітництва та посилення ролі Суду в умовах сучасних збройних конфліктів.

У висновках підтверджено складність правової природи інституту міжнародних заяв; визначено особливу роль ЄСПЛ уврегулювання наслідків міжнародних збройних конфліктів; констатовано значущість рішення у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» щодо закладення основи до подальших міжнародних механізмів відповідальності, репарацій і відновлення прав жертв.

Ключові слова: ЄСПЛ; ЄКПЛ; міждержавні заяви; збройні конфлікти; права людини; міжнародна відповідальність; юрисдикція держави; виконання рішень ЄСПЛ; конвенція.

ВСТУП

Актуальність теми. У ХХІ столітті проблема забезпечення та захисту прав людини в умовах міждержавних конфліктів стала однією з найгостріших у системі міжнародного та європейського права. Збройні конфлікти, що супроводжуються окупацією територій, анексією, порушенням принципів територіальної цілісності та суверенної рівності держав, неминуче призводять до масових, системних і триваючих порушень прав і свобод людини. У таких умовах особливої значущості набувають ефективні міжнародні механізми правового захисту, здатні не лише констатувати факти порушень, а й забезпечувати юридичну відповідальність держав за недотримання взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) посідає центральне місце у системі регіонального захисту прав людини, виступаючи гарантом дотримання положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ). Водночас практика ЄСПЛ свідчить, що саме міждержавні справи, пов'язані з конфліктами, є одними з найбільш складних як у процесуальному, так і в матеріально-правовому аспектах. Такі справи потребують оцінки питань юрисдикції держав за межами їх національної території, встановлення ефективного контролю над окупованими територіями, визначення меж позитивних та негативних зобов'язань держав, а також співвідношення норм міжнародного гуманітарного та міжнародного права прав людини.

Механізм міждержавних заяв, закріплений у статті 33 ЄКПЛ, є специфічним інструментом колективного захисту прав людини, який дозволяє державам-учасницям звертатися до ЄСПЛ з приводу порушень ЄКПЛ іншою державою. На відміну від індивідуальних заяв, міждержавні справи мають публічно-правовий характер і спрямовані на захист не окремих осіб, а загальних інтересів європейського правопорядку. У контексті збройних

конфліктів такі справи відіграють роль правового механізму міжнародної відповідальності держав за системні та масові порушення прав людини.

Особливої актуальності тема дослідження набуває у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, яка розпочалася у 2014 році з тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та частини територій Донецької і Луганської областей, а з 2022 року набула повномасштабного характеру. Ці події супроводжуються численними задокументованими порушеннями прав людини, зокрема права на життя, заборони катувань, права на свободу та особисту недоторканність, права на справедливий суд, свободи вираження поглядів, права на мирне володіння майном тощо. У цьому контексті міждержавні заяви України проти російської федерації стали не лише юридичним інструментом захисту прав людини, а й важливим елементом міжнародно-правової фіксації агресії та її наслідків.

Практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних із конфліктами, виходить за межі двосторонніх правовідносин між державами-заявниками та державами-відповідачами. Рішення ЄСПЛ формують стандарти застосування ЄКПЛ в екстремальних умовах, визначають критерії встановлення юрисдикції за межами території держави, впливають на тлумачення принципу ефективного контролю та розширюють доктрину позитивних зобов'язань держав. У цьому сенсі міждержавні справи ЄСПЛ мають системоутворююче значення для розвитку європейського правопорядку та міжнародного права прав людини загалом.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Питання застосування ЄКПЛ в умовах збройних конфліктів, юрисдикції держав за екстериторіальними ознаками, а також діяльності ЄСПЛ у міждержавних справах досліджувалися у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених-правників. Водночас наявні наукові напрацювання здебільшого мають фрагментарний характер і зосереджуються або на окремих рішеннях ЄСПЛ, або на загальних теоретичних положеннях. Комплексний аналіз міждержавних справ, безпосередньо пов'язаних із конфліктами, з

урахуванням сучасної практики ЄСПЛ та українського контексту, потребує подальшого поглиблення й систематизації. Проте, необхідно виділити праці таких науковців, як Risini I., В.Г. Буткевич, Longobardo M. та Wallace S., М. Гнатовський, О. Гаврилюк, О.В. Сердюк та інші.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є здійснення комплексного та системного аналізу міждержавних справ, пов'язаних із конфліктами, у практиці Європейського суду з прав людини, а також визначення їх ролі у формуванні міжнародних стандартів захисту прав людини та механізмів притягнення держав до відповідальності.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачається вирішення таких завдань:

- розкрити поняття та правову природу міждержавних справ у системі ЄСПЛ;
- проаналізувати процесуальні особливості розгляду міждержавних заяв у справах, пов'язаних із конфліктами;
- дослідити підходи ЄСПЛ до встановлення юрисдикції держав у збройних конфліктах та на окупованих територіях;
- здійснити аналіз ключових міждержавних справ у практиці ЄСПЛ, пов'язаних зі збройними конфліктами;
- визначити проблеми виконання рішень ЄСПЛ у міждержавних справах;
- окреслити перспективи вдосконалення механізму міждержавного захисту прав людини в умовах конфліктів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері міжнародного та європейського захисту прав людини в умовах міждержавних конфліктів.

Предметом дослідження є міждержавні справи, пов'язані з конфліктами, у практиці Європейського суду з прав людини.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема

діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний, а також метод правового прогнозування.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі міждержавних справ, пов'язаних із конфліктами, у практиці ЄСПЛ з урахуванням сучасних геополітичних реалій та актуальної судової практики.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих висновків у науково-дослідній діяльності, освітньому процесі, а також у практичній діяльності органів державної влади та правозахисних інституцій.

Структурно робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох взаємопов'язаних розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 66 сторінок, з яких основного тексту – 58 сторінок. Список використаних джерел налічує 35 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗГЛЯДУ МІЖДЕРЖАВНИХ СПРАВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПОВ'ЯЗАНИХ З КОНФЛІКТАМИ

1.1. Поняття та правова природа міждержавних заяв у ЄСПЛ

Захист прав людини є однією з фундаментальних цінностей сучасного міжнародного правопорядку. У межах Ради Європи ключову роль у забезпеченні дотримання прав і свобод людини відіграє ЄСПЛ, діяльність якого ґрунтується на положеннях ЄКПЛ. Поряд з інститутом індивідуальної заяви, що є найбільш поширеним механізмом звернення до ЄСПЛ, ЄКПЛ передбачає також інститут міждержавної заяви, який має особливу правову природу та відіграє важливу роль у системі міжнародного захисту прав людини.

Міждержавні заяви є специфічною формою міжнародно-правового контролю за виконанням державами-учасниками своїх зобов'язань за ЄКПЛ. Вони дозволяють державам звертатися до ЄСПЛ із вимогою встановлення порушень прав людини іншою державою-учасницею, незалежно від того, чи є заявник безпосередньо потерпілою стороною. Особливої актуальності даний механізм набув у контексті сучасних міждержавних конфліктів, зокрема збройної агресії російської федерації проти України, що спричинила масові та системні порушення прав людини.

Метою даного розділу є дослідження поняття та правової природи міждержавних заяв у ЄСПЛ, визначення їх місця в системі міжнародного захисту прав людини, аналіз суб'єктного складу, предмета та процедурних особливостей їх розгляду, а також узагальнення практики Європейського суду з прав людини у відповідній сфері.

Правову основу інституту міждержавних заяв становить стаття 33 ЄКПЛ, відповідно до якої будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд ЄСПЛ будь-яку заяву про порушення положень Конвенції або

протоколів до неї іншою Високою Договірною Стороною [1]. Таким чином, міждержавна заява є процесуальною формою реалізації міжнародно-правової відповідальності держав за недотримання стандартів прав людини, закріплених у Конвенції.

Правова природа міждержавних заяв істотно відрізняється від природи індивідуальних заяв.

По-перше, міждержавна заява не вимагає дотримання критерію «жертви» (victim status), що є обов'язковим для індивідуальних заяв.

По-друге, предметом міждержавної заяви зазвичай є системні або масові порушення прав людини, які виходять за межі поодиноких випадків.

По-третє, міждержавні заяви мають чітко виражений публічно-правовий характер, що зближує їх із механізмами конституційного або квазіконституційного контролю. У цьому сенсі ЄСПЛ у міждержавних справах виступає не лише як суд, а як інституція, що формує базові стандарти європейського правопорядку у сфері прав людини.

Правова природа міждержавних заяв у ЄСПЛ є комплексною та багатовимірною. З одного боку, вони мають характер міжнародного спору між суверенними державами, а з іншого – елементом механізму захисту прав людини, спрямованого на забезпечення ефективності Конвенції. Як зазначається у науковій літературі, міждержавні заяви поєднують у собі риси класичного міжнародного судочинства та правозахисного контролю [2].

Міждержавні заяви ґрунтуються на принципі колективної гарантії прав людини, який передбачає, що кожна держава-учасниця Конвенції має правовий інтерес у дотриманні її положень іншими державами. Саме тому держава може ініціювати провадження навіть за відсутності прямого порушення прав власних громадян. Такий підхід підкреслює наднаціональний характер системи ЄКПЛ та її спрямованість на захист універсальних цінностей.

Суб'єктами міждержавних заяв є виключно держави-учасниці Конвенції. При цьому держава-заявник діє не як представник окремих осіб, а

як суб'єкт міжнародного права, який прагне забезпечити дотримання міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Державою-відповідачем також може бути лише держава, що ратифікувала Конвенцію та перебувала під її юрисдикцією на момент вчинення оскаржуваних дій [3].

Предметом міждержавних заяв зазвичай є системні або масові порушення прав людини, пов'язані зі збройними конфліктами, окупацією територій, дискримінаційною політикою, насильством щодо цивільного населення, обмеженням політичних прав і свобод. Такі справи охоплюють широкий спектр порушень ЄКПЛ та часто мають значний суспільний і міжнародний резонанс.

Процедура розгляду міждержавних заяв у ЄСПЛ має низку особливостей, що відрізняють її від індивідуальних звернень. Зокрема, Суд застосовує більш гнучкий підхід до критеріїв прийнятності, особливо щодо вимоги вичерпання національних засобів правового захисту. Це пояснюється тим, що міждержавні заяви часто стосуються ситуацій, у яких національні механізми є неефективними або недоступними [3].

Особливістю правової природи міждержавних заяв є також їх співвідношення з принципом субсидіарності. На відміну від індивідуальних заяв, міждержавні звернення не завжди передбачають обов'язкове попереднє вичерпання внутрішньодержавних засобів правового захисту, особливо у випадках масових порушень або збройних конфліктів.

Це пояснюється тим, що в умовах системних порушень або втрати державою ефективного контролю над частиною своєї території вимога вичерпання національних засобів може бути ілюзорною. Таким чином, міждержавні заяви слугують винятковим, але необхідним інструментом міжнародного захисту прав людини.

Практика Європейського суду з прав людини щодо міждержавних заяв формувалася поступово та має обмежену, але надзвичайно значущу кількість справ. Незважаючи на те, що індивідуальні заяви складають переважну більшість проваджень у ЄСПЛ, міждержавні справи відіграють особливу роль

у формуванні стандартів міжнародного захисту прав людини, оскільки вони, як правило, стосуються масових або системних порушень, що мають міждержавний або міжнародний характер.

Однією з перших і найбільш знакових міждержавних справ є справа «Ireland v. the United Kingdom», у якій ЄСПЛ вперше надав ґрунтовну правову оцінку методам поводження з особами, підозрюваними у терористичній діяльності. ЄСПЛ визнав, що застосування так званих «п'яти методів допиту» (зокрема, позбавлення сну, примусове стояння, шумовий вплив) становить нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, хоча й не визнав їх катуванням. Це рішення стало фундаментальним для подальшого тлумачення статті 3 Конвенції та заклало основу для формування абсолютної заборони катувань і жорстокого поводження у практиці ЄСПЛ [4].

Іншим важливим прикладом є справа «Cyprus v. Turkey», яка стосувалася тривалої окупації північної частини Кіпру та системних порушень прав людини на окупованій території. У цій справі ЄСПЛ чітко сформулював підхід до екстериторіальної юрисдикції держави, визнавши, що держава несе відповідальність за дотримання Конвенції на територіях, які перебувають під її фактичним контролем, навіть якщо такі території формально не визнаються частиною її державної території. Це рішення має принципове значення для розгляду міждержавних справ, пов'язаних з окупацією та збройними конфліктами [5].

Подальший розвиток практики міждержавних заяв відбувався у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами на пострадянському просторі. Так, у справі «Georgia v. Russia (I)» ЄСПЛ визнав порушення російською федерацією низки положень Конвенції у зв'язку з масовими затриманнями та видворенням громадян Грузії. Суд наголосив, що навіть у контексті міждержавних напружень держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини та не може виправдовувати їх порушення політичними або безпековими міркуваннями [6].

Найбільш масштабним та юридично значущим етапом розвитку практики ЄСПЛ щодо міждержавних заяв стали справи, пов'язані з агресією російської федерації проти України. Зокрема, у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» Суд визнав свою юрисдикцію щодо подій, які мали місце після фактичної окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. ЄСПЛ встановив наявність численних системних порушень Конвенції, зокрема права на життя, заборони катувань, права на свободу та особисту недоторканність, свободи вираження поглядів, свободи мирних зібрань, а також права на ефективний засіб юридичного захисту. У цьому рішенні Суд підтвердив, що держава-окупант несе повну відповідальність за дотримання прав людини на окупованій території [7].

Особливе місце у сучасній практиці ЄСПЛ займає справа «Ukraine and the Netherlands v. Russia», яка об'єднала кілька міждержавних заяв і охоплює широкий спектр порушень, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України, а також катастрофою пасажирського літака рейсу МН17. Ця справа є унікальною за своїм обсягом та складністю, оскільки стосується як безпосередніх порушень права на життя, так і питань ефективного розслідування, відповідальності держави за дії підконтрольних збройних формувань та міжнародного співробітництва у сфері правосуддя. Розгляд цієї справи має потенціал суттєво вплинути на подальший розвиток стандартів відповідальності держав у контексті збройних конфліктів [8].

1.2. Види міждержавних конфліктів у практиці ЄСПЛ

Міждержавні справи у практиці Європейського суду з прав людини є особливим інструментом захисту конвенційних прав, який дозволяє державам-учасницям ЄСПЛ реагувати на системні та масові порушення прав людини, що мають транснаціональний або конфліктний характер. Відповідно до статті 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про

порушення положень Конвенції іншою державою-учасницею [1]. Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє виокремити кілька основних видів міждержавних конфліктів, які формуються залежно від характеру порушень, обставин їх виникнення та ступеня залученості держави-відповідача.

Першим різновидом міждержавних конфліктів слід виокремити територіальні й окупаційні спори.

Найбільш усталеною категорією міждержавних справ є конфлікти, пов'язані з окупацією територій або здійсненням ефективного контролю однією державою над частиною території іншої держави. У таких справах ЄСПЛ виходить із доктрини «ефективного контролю», відповідно до якої держава несе відповідальність за дотримання Конвенції поза межами своєї території, якщо вона фактично контролює відповідну територію.

Яскравим прикладом є справ *Loizidou v. Turkey*, у якій Суд уперше чітко сформулював підхід до екстериторіальної юрисдикції, зазначивши, що «відповідальність держави може виникати внаслідок фактичного контролю над територією, незалежно від законності такої присутності» [9].

Цей підхід був розвинений у міждержавній справі *Cyprus v. Turkey*, де ЄСПЛ визнав Туреччину відповідальною за системні порушення прав людини на півночі Кіпру, включно з порушенням права на життя, заборонаю нелюдського поводження, права на повагу до приватного і сімейного життя та права на мирне володіння майном [5]. Також, у даній справі ЄСПЛ наголосив, що тривала окупація породжує безперервне порушення Конвенції, а отже, відповідальність держави має постійний характер. Такий підхід має принципове значення для міждержавних справ, пов'язаних із затяжними конфліктами та невизнаними територіями.

У цих справах ЄСПЛ застосував доктрину «ефективного контролю» і розглядав як прямі дії держави, так і наслідки її присутності через підконтрольні утворення.

Наступним видом міждержавних конфліктів є спори, пов'язані зі збройними конфліктами і застосуванням сили.

До цієї категорії належать міждержавні справи, в яких предметом є порушення Конвенції в умовах збройного конфлікту або внаслідок військових дій однієї держави на території іншої. Зокрема, це справа *Georgia v. Russia (I)*, в якій ЄСПЛ розглядав питання відповідальності держави за дії її збройних сил під час збройного конфлікту та за наступні порушення прав людини. Аналогічні проблеми постали в міждержавних справах, порушених Україною проти російської федерації (зокрема, щодо анексії Криму та на сході України), де ЄСПЛ визнав наявність юрисдикції російської федерації з огляду на здійснення нею ефективного контролю над відповідними територіями, що створює підстави для розгляду тверджень про масові та системні порушення прав людини. [6, 7].

Треба зазначити, що у таких категоріях справ ЄСПЛ поєднує право ЄКПЛ з елементами міжнародного гуманітарного права та відповідальності держав.

До третьої категорії справ можна віднести справи про відповідальність держав за дії «де-факто» органів та підконтрольних утворень. Ця категорія охоплює ситуації, коли держава може не здійснювати безпосередніх актів, але через підтримку, контроль або зв'язок нею керованих утворень її можна вважати відповідальною за порушення ЄКПЛ. Ключовою є справа *Paşcu and Others v. Moldova and Russia*, в якій ЄСПЛ розмежував відповідальність держави, яка втратила контроль над частиною своєї території, та держави, яка здійснює вирішальний політичний, військовий та економічний вплив на де-факто утворення. ЄСПЛ підкреслив, що навіть за відсутності формального суверенітету держава може нести відповідальність за порушення Конвенції, якщо вона забезпечує виживання та функціонування такого утворення. Ця позиція має фундаментальне значення для міждержавних справ, що виникають у контексті «заморожених конфліктів» [10].

До четвертого виду відносяться спори у сфері безпеки та надзвичайних заходів у контексті міждержавних конфліктів.

Частина міждержавних справ пов'язана з твердженнями про тортури, неналежні умови тримання під вартою, примусове зникнення або порушення процесуальних прав, які держава-відповідач вчиняла або дозволяла в межах операцій безпеки. Яскравим історичним прикладом слугує справа *Ireland v. United Kingdom*, де ЄСПЛ уперше розглянув міждержавну заяву щодо застосування методів допиту, які були визнані нелюдським і таким, що принижує гідність, поводженням. Ця справа заклала основу для подальшого розвитку стандартів ЄКПЛ у сфері заборони катувань і стала орієнтиром для оцінки дій держав у надзвичайних ситуаціях, включно з контртерористичними операціями. [4].

До наступного, п'ятого виду міждержавних конфліктів, слід віднести процедурні та компенсаційні міждержавні спори.

Деякі міждержавні заяви мають суттєво процедурний або дипломатичний характер: наприклад, вимоги про відшкодування колективного характеру (reparations), питання представництва, виконання рішень ЄСПЛ та взаємодія з Комітетом Міністрів Ради Європи у фазі виконання. Яскравим прикладом слугує спір у справі *Cyprus v. Turkey*, який також містив елементи колективної реституції й тривалого контролю виконання рішень, що виводить на перший план питання механізмів виконання рішень Суду та політичної реалізації його висновків [5].

1.3. Роль ЄСПЛ у врегулюванні міжнародних збройних конфліктів

Європейський суд з прав людини, діючи в межах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, не є органом класичного врегулювання міжнародних збройних конфліктів, оскільки не має повноважень щодо припинення воєнних дій або укладення мирних угод. Водночас його діяльність відіграє ключову роль у правовому врегулюванні наслідків міжнародних збройних конфліктів, зокрема через встановлення стандартів поведінки держав, визначення меж допустимого застосування сили

та забезпечення міжнародно-правової відповідальності за порушення прав людини.

Роль ЄСПЛ у цьому контексті полягає у трансформації збройного конфлікту з виключно політичної або військової проблеми у предмет юридичної оцінки, що має довгострокове значення для захисту прав людини та міжнародного правопорядку.

Одним із фундаментальних аспектів ролі ЄСПЛ є підтвердження того, що Конвенція продовжує діяти під час міжнародного збройного конфлікту. Суд послідовно відкидає тезу про «правовий вакуум» у воєнний час, наголошуючи, що держави залишаються пов'язаними своїми конвенційними зобов'язаннями навіть за надзвичайних обставин.

ЄСПЛ визнає можливість відступу від окремих зобов'язань відповідно до статті 15 Конвенції, проте такий відступ не має автоматичного характеру і підлягає суворому контролю з боку Суду [1]. При цьому абсолютні права, зокрема заборона катувань (ст. 3 ЄКПЛ), не можуть бути обмежені за жодних обставин, включно з міжнародним збройним конфліктом. Таким чином, ЄСПЛ виступає гарантом мінімальних стандартів гуманності у воєнний час.

Центральним елементом ролі ЄСПЛ у врегулюванні міжнародних збройних конфліктів є визначення юрисдикції держави за межами її національної території. Суд виходить з того, що відповідальність держави може виникати не лише на її власній території, але й за кордоном – у разі здійснення ефективного контролю над територією або особами, тобто, збройний конфлікт як такий не призводить до автоматичного припинення дії Конвенції. У контексті міжнародних збройних конфліктів це означає, що держава-учасниця Конвенції не може уникнути відповідальності за дії своїх збройних сил, посилаючись на відсутність суверенітету над відповідною територією. Такий підхід має особливе значення для ситуацій військової окупації, тимчасового контролю або військових операцій за межами державних кордонів.

У справі *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* ЄСПЛ встановив, що держава може нести відповідальність за порушення Конвенції у разі здійснення фактичної влади або контролю над особами за кордоном, зокрема в умовах міжнародної військової присутності [11]. Ця позиція стала концептуальною основою для подальшої міждержавної практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами.

Через встановлення юрисдикції, ЄСПЛ створює правову основу для притягнення держави до відповідальності за масові порушення прав людини, що є важливим елементом стримування у міжнародних збройних конфліктах.

Важливою складовою ролі ЄСПЛ є інтеграція норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) у процес тлумачення Конвенції. Суд не замінює норми МГП, але використовує їх як допоміжний інструмент для оцінки законності дій держави під час збройного конфлікту.

Такий підхід дозволяє ЄСПЛ уникнути формального протиставлення двох правових режимів і натомість забезпечити їх взаємодоповнюваність. Застосовуючи Конвенцію у світлі Женевських конвенцій, Суд сприяє формуванню єдиного стандарту захисту особи під час збройного конфлікту, що має особливе значення для осіб, які перебувають під владою іноземної держави.

Ця функція ЄСПЛ відіграє стабілізуючу роль у міжнародному правопорядку, оскільки зменшує ризик довільного застосування сили та свавільного позбавлення прав у воєнний час.

Наприклад, у справі *Hassan v. the United Kingdom* ЄСПЛ визнав, що положення статті 5 Конвенції можуть тлумачитися з урахуванням норм Женевських конвенцій, які регулюють затримання осіб під час міжнародного збройного конфлікту [12]. Таким чином, Суд визнав допустимість адаптації конвенційних стандартів до реалій збройного конфлікту без їх фактичного нівелювання.

У міждержавній справі *Georgia v. Russia (I)* ЄСПЛ прямо зазначив, що хоча він не є міжнародним гуманітарним трибуналом, норми МГП можуть

служувати допоміжним джерелом для оцінки поведінки держави в контексті Конвенції [6].

Через розгляд міждержавних справ ЄСПЛ фактично виступає механізмом встановлення міжнародно-правової відповідальності держави за порушення прав людини у ході міжнародних збройних конфліктів. Йдеться не про кримінальну відповідальність, а про відповідальність у формі визнання порушення міжнародних зобов'язань та покладення обов'язку усунути його наслідки.

У таких справах Суд здійснює комплексну правову оцінку дій держави, включно з аналізом військової присутності, ступеня контролю над територією, характеру порушень і системності неправомірної поведінки. Це дозволяє кваліфікувати конфлікт не лише з фактичної, а й з юридичної точки зору, що має значення для подальших міжнародних процесів.

У міждержавних справах Україна проти Росії (щодо Криму) ЄСПЛ визнав, що російська федерація здійснювала ефективний контроль над територією півострова, що створює підстави для покладення відповідальності за порушення Конвенції [7]. Такий підхід має значення не лише для конвенційного механізму, а й для загального міжнародно-правового оцінювання конфлікту.

Окремим аспектом ролі ЄСПЛ у врегулюванні міжнародних збройних конфліктів є його компенсаційна та відновлювальна функція. Присудження справедливої сатисфакції, у тому числі у міждержавних справах, підтверджує можливість реального правового захисту потерпілих від наслідків збройних конфліктів. У рішенні щодо справедливої сатисфакції у справі *Cyprus v. Turkey* Суд уперше присудив компенсацію у міждержавній справі, визнавши можливість виплати відшкодування державі-заявнику в інтересах конкретних категорій потерпілих осіб [13].

Визнання права держави-заявника отримувати компенсацію в інтересах постраждалих осіб свідчить про колективний вимір захисту прав людини у міжнародному праві. Такий підхід сприяє не лише матеріальному

відшкодуванню, але й моральному визнанню шкоди, завданої внаслідок збройного конфлікту.

Рішення щодо справедливої сатисфакції у справі *Cyprus v. Turkey* засвідчило, що міждержавні справи можуть мати не лише декларативний, але й реальний правовідновлювальний ефект.

Хоча ЄСПЛ не бере участі безпосередньо у мирних переговорах, його рішення мають істотне значення для постконфліктного врегулювання, оскільки створюють юридичні орієнтири для реформування законодавства, відновлення прав постраждалих та формування політики пам'яті. Висновки Суду щодо юрисдикції, ефективного контролю та відповідальності держави створюють правову основу для подальших репараційних, дипломатичних та відновлювальних процесів.

Проведений аналіз першого розділу дозволяє дійти наступних висновків:

- правова природа міждержавних заяв у ЄСПЛ полягає у їх публічно-правовому, об'єктивному та колективному характері. Вони є формою реалізації міжнародно-правової відповідальності держав за порушення конвенційних зобов'язань та виконують функцію підтримання європейського публічного порядку у сфері прав людини;
- через міждержавні заяви ЄСПЛ виступає не лише як судовий орган, а як ключовий елемент системи колективної гарантії прав людини в Європі;
- практика ЄСПЛ свідчить про наявність різноманітних видів міждержавних конфліктів, серед яких ключовими є територіальні та окупаційні спори, конфлікти, пов'язані зі збройними діями, відповідальність за дії де-факто утворень, а також спори у сфері безпеки та виконання рішень Суду. Розвиток цієї практики підтверджує трансформацію ЄСПЛ із суто судового органу індивідуального захисту прав людини на важливий механізм реагування на масштабні міждержавні кризи у Європі;

- сучасна тенденція практики ЄСПЛ полягає у зростанні числа міждержавних заяв і ускладненні їх змісту, що вимагає від Суду гнучкого поєднання міжнародного права прав людини та елементів міжнародного гуманітарного права, що має наслідки для процедури й механізмів виконання рішень;

- роль Європейського суду з прав людини у врегулюванні міжнародних збройних конфліктів полягає у забезпеченні безперервної дії стандартів прав людини, встановленні міжнародно-правової відповідальності держав, гармонізації норм Конвенції та міжнародного гуманітарного права, а також у сприянні постконфліктному правовому відновленню. Практика ЄСПЛ засвідчує його трансформацію у ключовий європейський механізм правової оцінки міжнародних збройних конфліктів крізь призму захисту прав людини.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ МІЖДЕРЖАВНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗБРОЙНИМИ КОНФЛІКТАМИ

2.1. Практика ЄСПЛ у справах «Ірландія проти Великої Британії» та «Грузія проти Росії»

Практика ЄСПЛ у міждержавних справах є одним із найбільш значущих інструментів розвитку сучасного міжнародного права прав людини, оскільки забезпечує не лише захист індивідуальних прав, а й встановлення відповідальності держав за системні порушення. Особливе місце в цьому контексті займають справи «Ірландія проти Великої Британії» «Ireland v. the United Kingdom» та «Georgia v. Russia (I)»; «Georgia v. Russia (II)», які стали етапними у формуванні стандартів тлумачення статті 3 ЄКПЛ та визначенні меж юрисдикції держав у надзвичайних умовах.

У справі «Ірландія проти Великої Британії» Суд досліджував практику застосування британськими органами безпеки так званих «п'яти методів допиту», що включали тривале утримання затриманих у стресовій позі біля стіни, позбавлення сну, вплив постійного гучного шуму, накривання голови капюшоном та обмеження в їжі та напоях. Суд визнав, що ці методи завдали серйозних фізичних і психічних страждань та порушили людську гідність затриманих, проте класифікував їх як нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, а не як катування у вузькому розумінні [4].

Юридичне значення цієї справи полягає в тому, що ЄСПЛ уперше здійснив системний аналіз змісту поняття «катування» та здійснив розмежування між катуваннями, нелюдським та таким, що принижує гідність, поводженням, заклавши важливу доктринальну прогалину у тлумаченні статті 3 ЄКПЛ. Суд визнав, що «п'ять методів», особливо у їх сукупності, спричиняли сильні фізичні та психологічні страждання, викликали почуття страху, тривоги та меншовартості, які були здатні зламати опір особи, але

водночас дійшов висновку, що за тодішніми стандартами вони не досягали «рівня особливої жорстокості», необхідного для кваліфікації як катування, а становили нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження.

Багаторазово висловлювалася критика щодо надмірно обережної позиції Суду у цьому питанні. Зокрема, зазначається, що прийняте рішення фактично створило умовну «ієрархію жорстокості», у межах якої катування було чітко відокремлено від інших форм нелюдського або жорстокого поводження. Такий підхід, за оцінками дослідників, призвів до послаблення ефективності міжнародного правового захисту осіб, які постраждали від насильства, у перші роки застосування Конвенції. Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. підкреслюють, що саме у цій справі Суд уперше сформулював доктрину «мінімального рівня тяжкості» (minimum level of severity), яка згодом стала ключовою для всієї практики застосування статті 3 [15, р. 70-78].

Важливим аспектом справи стало також формування підходу до позитивних зобов'язань держав. Суд фактично заклав основу доктрини, відповідно до якої держава зобов'язана не лише утримуватися від застосування катувань, а й забезпечувати ефективні механізми запобігання жорстокому поводженню та проведення незалежного розслідування відповідних скарг. В. Г. Буткевич зазначає, що саме ця справа ознаменувала перехід від негативної до змішаної моделі обов'язків держав у сфері прав людини [16, с. 312-318].

Справа «Ірландія проти Великої Британії» має фундаментальне значення для формування та подальшого розвитку стандартів застосування статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки саме в цьому рішенні Європейський суд з прав людини вперше здійснив системне тлумачення абсолютної заборони катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження на рівні міждержавного спору. Суд сформулював ключову тезу про те, що заборона, закріплена у статті 3, має абсолютний характер і не допускає жодних винятків або обмежень навіть у ситуаціях надзвичайного стану, боротьби з тероризмом чи загроз національній

безпеці, що згодом стало усталеною позицією Суду в його подальшій практиці.

У ХХІ столітті підхід Європейського суду з прав людини до тлумачення та застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини зазнав суттєвої еволюції, що стало логічним продовженням доктринальних засад, закладених у справі «Ірландія проти Великої Британії». Якщо у рішенні 1978 року Суд провів чітке розмежування між «катуванням» та «нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням», то в подальшій практиці він дедалі більше орієнтувався на динамічне («живе») тлумачення Конвенції як інструменту, що повинен відповідати сучасним уявленням про права людини та стандарти гуманності.

Справа «Ірландія проти Великої Британії» має фундаментальне значення для формування та подальшого розвитку стандартів застосування статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки саме в цьому рішенні Європейський суд з прав людини вперше здійснив системне тлумачення абсолютної заборони катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження на рівні міждержавного спору. Суд сформулював ключову тезу про те, що заборона, закріплена у статті 3, має абсолютний характер і не допускає жодних винятків або обмежень навіть у ситуаціях надзвичайного стану, боротьби з тероризмом чи загроз національній безпеці, що згодом стало усталеною позицією Суду в його подальшій практиці.

У ХХІ столітті підхід ЄСПЛ до міждержавних справ зазнав суттєвого ускладнення, що яскраво проявилось у справах «Грузія проти Росії». У рішенні по справі «Georgia v. Russia (I)» Суд аналізував масові затримання та депортації етнічних грузинів з території російської федерації у 2006 році. ЄСПЛ дійшов висновку, що ці дії не мали випадкового характеру, а становили сплановану адміністративну практику, яка порушувала статті 3, 5 та 13) [6]. Суд застосував концепцію «administrative practice», відповідно до якої

держава-заявник звільняється від обов'язку доводити кожний індивідуальний випадок порушення, якщо доведено існування системної державної політики.

Дане рішення суттєво посилило процесуальні позиції держав у міждержавних спрах у рамках Європейського суду з прав людини. Воно демонструє готовність Суду визнавати колективну відповідальність держави у випадках систематичних порушень, що суттєво наближає практику ЄСПЛ до загальновизнаних принципів міжнародної відповідальності держав. Такий підхід свідчить про те, що Суд не обмежується розглядом індивідуальних порушень, а враховує системний характер дій держави, що має значення для розвитку міжнародного права та формування прецедентної практики у сфері захисту прав людини.

Водночас справа «Georgia v. Russia (I)» стала визначальним етапом у формуванні доктрини міждержавної скарги як ефективного механізму захисту прав людини. Вона продемонструвала, що міждержавна скарга може слугувати важливим інструментом для забезпечення виконання державами своїх зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини. Крім того, це рішення підкреслює значення системного підходу до оцінки дій держави, що дозволяє більш ефективно виявляти порушення та встановлювати відповідальність на міжнародному рівні.

Особливе значення для міжнародного правопорядку має справа «Georgia v. Russia (II)», яка стосується подій збройного конфлікту серпня 2008 року. У цьому рішенні Суд уперше чітко розмежував фазу активних бойових дій та період ефективного контролю території після їх завершення. ЄСПЛ визнав, що в період інтенсивних бойових дій юрисдикція російської федерації в розумінні статті 1 Конвенції не може вважатися доведеною. Водночас Суд встановив, що після припинення активних бойових дій росія здійснювала ефективний контроль над частиною територій, а отже несе відповідальність за порушення прав людини в цей період [14].

У сучасній правозахисній літературі рішення «Georgia v. Russia (II)» часто розглядається як точка перетину між правом прав людини та

міжнародним гуманітарним правом. Наприклад, у статті *The 2021 ECtHR's Decision on Georgia v Russia (II) Case and the Application of Human Rights Law to Extraterritorial Hostilities* автори стверджують, що хоча Суд з формальної точки зору утримався від повного запровадження норм ІНЛ, він здійснив спробу гармонізації: зокрема, рішення підкреслює, що Конвенція є «інструментом європейського публічного порядку для захисту окремих осіб» і що, за потреби, Суд може і має інтерпретувати міжнародне гуманітарне право, щоб виконувати свою функцію захисту прав людини [7]. Це створює правову основу для того, щоб у «сірій зоні» після припинення активних бойових дій або в умовах фактичного контролю державою над територією – зберігалася можливість захисту прав людини, навіть якщо безпосередньо під час боїв застосування Конвенції обмежено. Таким чином справа «*Georgia v. Russia (II)*» може сприйматися як сигнал про те, що ЄСПЛ прагне залишатися актуальним механізмом правового захисту навіть у умовах збройних конфліктів.

Порівняння справ «Ірландія проти Великої Британії» та «Грузія проти Росії» дозволяє виявити чітку еволюцію підходів Суду. Якщо у 1970-х роках ЄСПЛ був схильний до обережності та стриманості у кваліфікації дій держав, то у сучасній практиці він дедалі частіше визнає системний характер порушень та застосовує доктрини, які посилюють відповідальність держав. В. Г. Буткевич наголошує, що це свідчить про перехід від класичної концепції державного суверенітету до концепції «відповідального суверенітету», за якої держава несе відповідальність не лише перед своїми громадянами, а й перед міжнародною спільнотою [16, с. 320-324].

Окрім того, обидві справи мали значний вплив на внутрішнє законодавство та правозастосовну практику держав. Після рішення у справі «*Ireland v. the United Kingdom*» у Великій Британії були переглянуті інструкції щодо методів допиту, а застосування «п'яти методів» було офіційно заборонено [15, р.76-78]. У випадку справ «*Georgia v. Russia*» рішення Суду стали основою для численних заяв у міжнародних органах, а також вплинули

на подальшу практику ЄСПЛ у справах, пов'язаних з окупацією та збройними конфліктами, у тому числі у контексті подій в Україні.

2.2. Аналіз справ «Кіпр проти Туреччини» та «Вірменія проти Азербайджану»

Практика ЄСПЛ у міждержавних спорах щодо територіальних конфліктів і наслідків окупації формує важливі прецеденти для тлумачення поняття «юрисдикція», захисту права власності, права на дім та права на ефективний засіб захисту. Розгляд справ «Cyprus v. Turkey» та серії справ, пов'язаних з конфліктом навколо Нагірного Карабаху зокрема «Chiragov and Others v. Armenia» демонструє, як Суд розвивав доктрину «ефективного контролю» та практику відновлення прав жертв переміщень і втрати майна в екстериторіальних ситуаціях [5; 18].

У справі Кіпр проти Туреччини ЄСПЛ детально дослідив наслідки фактичного контролю Туреччини та турецько-кіпрських органів влади над північною частиною Кіпру після 1974 року. Суд встановив системні порушення прав осіб – від незаконних змін у реєстрах власності до триваючих перешкод у доступі колишніх власників до їхнього майна та відсутності ефективного розслідування у справах зниклих безвісти. На підставі всього масиву доказів Велика Палата ЄСПЛ визнала, що Туреччина несе відповідальність за порушення Конвенції, оскільки виконувала фактичний контроль та мала ефективний вплив на адміністративні структури, що діяли на окупованій території. Суд також акцентував, що статус території або довготривалість контролю не звільняють державу від зобов'язань за Конвенцією, а навпаки – пролонговані окупаційні відносини підсилюють потребу в виконанні міжнародно-правових обов'язків [5].

Практичні наслідки цього рішення багатомірні. По-перше, ЄСПЛ підтвердив, що поняття «юрисдикції» за статтею 1 Конвенції не тотожне формальному суверенітету: фактичний контроль створює юрисдикцію і

відповідальність. По-друге, Суд продемонстрував можливість колективного відновлення прав – тобто рішення може бути підставою для вимог щодо повернення майна, відшкодування та встановлення правди про долю зниклих. По-третє, справа «Cyprus v. Turkey» показала, що міжнародний судовий захист може мати тривалий превентивний і реституційний ефект, стимулюючи держави-відповідачі до змін адміністративних практик і виправлення системних порушень. Ці висновки вже широко коментуються у правовій літературі й предметних оглядах [5].

Щодо міждержавних справ між Вірменією та Азербайджаном, треба зауважити, що на сьогодні на розгляді у ЄСПЛ знаходяться чотири справи Вірменія проти Азербайджану (№ 1), по. 42521/20, подана 27 вересня 2020 року; Вірменія проти Азербайджану (№ 2), № 33412/21, подана 29 червня 2021 року; Вірменія проти Азербайджану (№ 3), № 42445/21, подана 24 серпня 2021 року та Вірменія проти Азербайджану (№ 4), № 42445/21, подана 24 березня 2022 року. В свою чергу, Азербайджаном проти Вірменії були подані дві міждержавні справи: перша за № 47319/20 від 27 жовтня 2020 року та друга – № 39912/22 від 18 серпня 2022 року. Справи розглядаються Великою Палатою.

Для даного дослідження великого значення має справа «Chiragov and Others v. Armenia», пов'язана з переміщенням азербайджанських громадян із районів Нагірного Карабаху й прилеглих територій. Суд дійшов висновку, що Вірменія здійснювала ефективний контроль над певними частинами території Азербайджану і відповідно несе відповідальність за перешкоди у доступі власників до їхньої нерухомості, за відсутність ефективних правових засобів захисту та за тривале позбавлення заявників можливості користуватися майном. Велика Палата ЄСПЛ відзначила, що навіть якщо політичний статус території дискусійний, це не звільняє державу, яка фактично контролює територію, від виконання зобов'язань за Конвенцією [18].

В результаті, у справі «Chiragov and Others v. Armenia» підкреслюється роль ЄСПЛ у захисті майнових прав внутрішньо переміщених осіб унаслідок конфліктів: ухвалені рішення стали підґрунтям для індивідуальних і

колективних вимог про реституцію та компенсацію. Наукові обговорення цього кейсу концентруються на двох питаннях: методологія встановлення «ефективного контролю» (які докази й фактори достатні для визнання фактичного контролю), та межі можливого відновлення прав – від фізичного повернення до компенсаційних механізмів та реставрації записів власності. Огляди і коментарі у фахових виданнях та довідкових ресурсах відзначають, що справа «Chiragov and Others v. Armenia» відкрила практичну доріжку для великих груп постраждалих у регіонах зі складним політичним статусом.

Порівняльний аналіз справ «Cyprus v. Turkey» і «Chiragov and Others v. Armenia» дозволяє виокремити кілька системних висновків, важливих для теорії та практики міжнародного права прав людини. По-перше, обидва кейси укріплюють доктрину екстериторіальної юрисдикції ЄСПЛ – юрисдикції, що виникає там, де держава здійснює ефективний контроль, а не лише на своїй формальній території. По-друге, Суд демонструє прагнення забезпечити субстантивний захист прав жертв довготривалих конфліктів шляхом визнання порушень права власності, права на дім й інших суміжних прав. По-третє, у практиці Суду формується набір процесуальних рішень (доказова база, підхід до масових заяв, роль репрезентативних заявників), які полегшують доступ великої кількості потерпілих до правосуддя та створюють передумови для колективних реституційних заходів [5; 18].

Однак одночасно судова практика має обмеження й породжує виклики. Визнання юрисдикції та встановлення порушення – це лише перший крок; забезпечення реальної реституції, повернення майна чи виплати компенсацій часто ускладнені відсутністю політичної волі, неможливістю виконання рішень у фактичних умовах та довготривалістю конфліктів. Судові рішення, хоча й створюють юридичну підставу для вимог, не завжди забезпечують оперативні механізми виконання у «гарячих» або заморожених конфліктах. Крім того, практика показує потребу в розробці комплексних механізмів – від реєстрації ідентифікації прав до міжнародних програм компенсації – щоб рішення ЄСПЛ реалізовувалися не лише декларативно, а реально.

З практичної точки зору, обидва прецеденти мають безпосереднє значення для держав, які переживають чи можуть пережити конфлікти й окупації. Вони демонструють, що міжнародні судові механізми можуть бути «інструментом пам'яті й відновлення» для жертв переміщень і втрати майна, а також підсилюють міжнародно-правову відповідальність держав-контролерів за довготривалі порушення. Для практиків і правозахисників це означає: збір системної доказової бази (документи про власність, свідчення, адміністративні записи), координація масових скарг і використання міждержавних або індивідуальних процедур може призвести до реального юридичного визнання прав, яке надалі стане основою для відновлення.

2.3. Прецедентні рішення України «Україна та Нідерланди проти Росії»

Міждержавну справу «Україна та Нідерланди проти Росії» становлять чотири міждержавні заяви, подані у період з 2014 по 2022 роки, а саме:

1. Міждержавна справа «Україна проти Росії» (№ 8019/16), подана у 2014 році, ґрунтується на заявах України про існування так званої «адміністративної практики», тобто системних і повторюваних порушень прав людини, які, за твердженням України, вчинялися росією у зв'язку зі збройним конфліктом на сході України за участю підтримуваних нею проросійських сепаратистів, починаючи з весни 2014 року;
2. «Україна проти Росії» (№ 43800/14), подана 13 червня 2014 року, стосується стверджуваного викрадення трьох груп дітей на сході України в період з червня по серпень 2014 року та їх тимчасового переміщення до росії;
3. Міждержавна заява у справі «Нідерланди проти Росії» (№ 28525/20), подана 10 липня 2020 року, стосується обставин збиття літака рейсу МН17 17 липня 2014 року. Уряд Королівства Нідерланди зазначав, що відповідальність за знищення повітряного судна покладається на російську федерацію, яка, крім того, не забезпечила проведення ефективного

розслідування, а її подальші дії після катастрофи завдали родичам загиблих значних моральних страждань;

4. Міждержавна заява «Україна проти Росії» (№ 11055/22), подана 28 лютого 2022 року, ґрунтується на позиції Уряду України щодо вчинення російською федерацією масових і особливо тяжких порушень прав людини у ході військових дій на території України, що розпочалися 24 лютого 2022 року.

Зокрема, Суд здійснював об'єднання чотирьох заяв на двох різних етапах провадження, допустив участь у справі численних третіх сторін. Двадцять шість держав-учасниць Конвенції були уповноважені подати письмові зауваження та надали документ, у якому виклали узгоджену спільну позицію. Цим же 26 державам було дозволено виступити з усними зауваженнями під час слухання у Великій Палаті, де вони представили спільну позицію. Водночас Польща та Сполучене Королівство скористалися правом подати окремі усні зауваження.

Крім того, Женевська академія міжнародного гуманітарного права та прав людини, Центр права прав людини Ноттінгемського університету, Фонд авіакатастрофи МН17, а також індивідуальні заявники у чотирьох справах, ініційованих родичами осіб, які загинули внаслідок збиття рейсу МН17, отримали дозвіл на подання письмових зауважень третіх сторін на стадії розгляду справи по суті.

Провадження також характеризувалося надзвичайно великим обсягом і складністю фактичного матеріалу, а також поданням десятків тисяч документів усіма учасниками справи. Як зауважив Микола Гнатовський: «Первинні матеріали самої справи – це десятки тисяч сторінок. Саме рішення – це пів тисячі сторінок, додатки – ще 2,5 тисяч» [19].

Те, що Суд ухвалив відповідне рішення лише через три роки після подання міждержавної заяви, пов'язаної з повномасштабним вторгненням 2022 року, та через п'ять років після подання заяви щодо катастрофи рейсу МН17, свідчить про виняткову оперативність розгляду. Така швидкість була

досягнута попри особливу складність справи, значний масив доказів і відмову російської федерації від співпраці у провадженні, починаючи з 2022 року.

У 2025 році практика Європейського суду з прав людини набула ключового значення для формування міжнародно-правового підходу до оцінки порушень, вчинених російською федерацією на території України з 2014 року. Цей рік став переломним для міждержавних справ «Україна проти Росії», оскільки ЄСПЛ визначив комплексну правову позицію щодо системності порушень прав людини на окупованих територіях, розширив інтерпретацію критеріїв ефективного контролю та встановив історичний масштаб відповідальності держави-агресора. Найбільш вагомим стало рішення від 9 липня 2025 року у об'єднаних міждержавних справах «Ukraine and the Netherlands v. Russia», яке охопило події у Криму, на Донбасі, у Маріуполі, на Херсонщині, Запоріжжі та інших тимчасово окупованих регіонах [21].

ЄСПЛ однозначно підтвердив, що росія встановила ефективний контроль над територіями окремих районів Донецької і Луганської областей вже у 2014 році, використовуючи регулярні війська, озброєні формування, централізовану підтримку та пряме керівництво політичних і військових структур так званих «днр» і «лнр». Суд детально описав характер цього контролю, посиляючись на безперервне постачання зброї, участь російських військових у ключових операціях, підпорядкування «адміністрацій» окупаційним органам рф, а також на здатність російської держави встановлювати, координувати та підтримувати політику, яка спричинила масові та тривалі порушення прав людини. Цей висновок став базовим для кваліфікації всіх подій, що відбулися після 2014 року до виключення Росії з Ради Європи та завершення юрисдикції ЄСПЛ над росією 16 вересня 2022 року [8].

У рішенні 2025 року Суд визнав, що росія відповідальна за численні порушення Конвенції: право на життя, свободу, недоторканність, заборону катувань, право на справедливий суд, повагу до приватного і сімейного життя,

свободу вираження поглядів та свободу релігії. Надзвичайно важливим стало встановлення порушень статті 3 Конвенції щодо незаконного утримання цивільних, катувань та нелюдського поводження, які носили не випадковий, а системний характер. ЄСПЛ отримав докази масових підвалів, катівень, викрадень цивільних, створення мережі фільтраційних пунктів, примусових допитів та депортацій, підтверджених свідченнями, фотодоказами, журналістськими розслідуваннями та матеріалами міжнародних організацій. Факт системності дав Суду підстави порівнювати російські практики з методами репресій, характерними для тоталітарних режимів, що є безпрецедентним у практиці ЄСПЛ [8].

Окремий розділ рішення стосувався Криму. Суд підтвердив, що окупація Криму та подальша анексія супроводжувалися грубими й цілеспрямованими порушеннями прав людини: переслідування кримських татар, зникнення і вбивства активістів, заборона діяльності Меджлісу, обмеження свободи слова й релігії, масовий призов кримчан до російської армії, примусові зміни громадянства та переслідування за політичними мотивами. У рішенні підкреслено, що російська влада системно знищувала українську освіту, українські парафії, громадські організації та інститути самоврядування. Встановлені порушення сформували основу для подальшого визначення репарацій, а також вплинули на міжнародне документування окупаційних практик.

Надзвичайно важливою складовою рішення стала оцінка подій, пов'язаних зі збиттям літака МН17. ЄСПЛ підтвердив, що запуск ракети був здійснений із території, контрольованої росією, а відповідальний підрозділ – російська установка «Бук» [8].

ЄСПЛ покладався на розслідування, проведене Нідерландською радою з питань безпеки (DSB) і Спільною слідчою групою (JIT), створеною Нідерландами, Австралією, Бельгією та Україною, яке він визнав «автентичним і надійним» [20, с. 65]. Цей висновок не тільки підтвердив матеріальні висновки кримінальних судів Нідерландів, а й визначив

міжнародно-правову відповідальність РФ за смерть 298 цивільних осіб. Суд також вказав на відсутність співпраці РФ із міжнародними слідчими групами, що кваліфіковано як порушення процесуальних обов'язків держави за Конвенцією [8].

ЄСПЛ також розглянув питання депортації українських дітей до РФ. Росія здійснювала примусове вивезення дітей-сиріт, дітей, розлучених із батьками під час бойових дій, а також дітей із тимчасово окупованих територій, з подальшим нав'язуванням російського громадянства та розміщенням у прийомних сім'ях. Суд визнав ці дії порушенням права на сімейне життя, права на ідентичність та заборони дискримінації. З огляду на масштаби, ЄСПЛ визначив ці дії як одну з найбільш серйозних форм порушень, що завдали непоправної шкоди українським сім'ям та суспільству [8].

Важливою частиною прецеденту стало визнання того, що незаконні фільтраційні процедури, масові затримання та депортації населення з Маріуполя у 2022 році є прямим порушенням норм міжнародного гуманітарного права і статті 3 Конвенції. ЄСПЛ зафіксував факти вилучення паспортів, допитів із застосуванням психологічного та фізичного насильства, розлучення сімей, переслідування за проукраїнську позицію, що чітко засвідчує політичний характер цих дій.

Суд окремо наголосив, що руйнування цивільної інфраструктури, зокрема лікарень, шкіл, культурних установ, об'єктів критичної інфраструктури, не можна пояснити воєнною необхідністю. Масштаб руйнувань у Маріуполі, Волновасі, Харкові, Сєвєродонецьку та інших містах свідчить про цілеспрямовану тактику терору проти цивільного населення. Визнання порушення статті 2 (право на життя) та статті 8 (право до приватного і сімейного життя) створює правову основу для подальших позовів України щодо компенсацій і репарацій [8].

Суд встановив міжнародно-правову відповідальність за порушення Конвенції у всіх можливих проявах. Суд врахував також російську

пропаганду, яка є частиною політики агресора, аби за потоком брехні заховати правду. ЄСПЛ при цьому проаналізував гігантський обсяг матеріалів [19].

Рішення 2025 року також мало системний вплив на розвиток міжнародної юрисдикції щодо злочинів агресії та воєнних злочинів. Хоча ЄСПЛ не має мандату розглядати злочин агресії, він чітко підтвердив, що дії РФ відповідають моделі системної окупації та примусу, що є важливим доказовим підґрунтям для Міжнародного кримінального суду, який розглядає справи про депортацію дітей і напади на цивільне населення.

Загалом рішення сформувало комплексний правовий прецедент, який демонструє, що міждержавні заяви, подані Україною, стали інструментом міжнародного підтвердження масштабів агресії та системності порушень. Україна отримала юридично підтверджений перелік порушень, який у майбутньому може стати основою для переговорів щодо репарацій, арешту російських активів, створення компенсаційного механізму, а також для подальших проваджень у міжнародних судових інституціях. Таким чином, рішення 2025 року не лише зафіксувало факт порушень, але й заклало фундамент довгострокової міжнародної відповідальності росії, створивши міцну доказову базу для відновлення справедливості та захисту прав жертв агресії.

Проведений аналіз у розділі 2 дозволяє зробити наступні висновки:

– практика ЄСПЛ у справах «Ireland v. the United Kingdom» та «Georgia v. Russia» є прикладом поступової трансформації європейського механізму захисту прав людини від обережного тлумачення положень Конвенції до більш активного та принципового підходу, спрямованого на забезпечення реальної відповідальності держав за порушення прав людини. Ці рішення підтверджують абсолютний характер заборони катувань, закріплений у статті 3 Конвенції, та формують сучасні стандарти міждержавної відповідальності, які мають фундаментальне значення для розвитку міжнародного права;

– можна стверджувати, що рішення «Cyprus v. Turkey» і «Chiragov and Others v. Armenia» – це не лише окремі судові акти, вони разом утворюють кістяк нової практики ЄСПЛ, котра розширює юрисдикцію Конвенції на зони фактичного контролю, стверджує пріоритет прав потерпілих над спірними політичними статусами територій, і спонукає міжнародну спільноту думати про механізми практичного відновлення прав у після конфліктний період;

– Загалом прецедентні рішення ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії», підтвердили наявність ефективного контролю російської федерації над окупованими територіями, що стало підставою для покладення на неї відповідальності за системні порушення прав людини, включно з незаконними затриманнями, катуваннями, переслідуванням журналістів, порушеннями свободи пересування та примусовою зміною громадянства. Рішення 9 липня 2025 року визнало, що дії окупаційної влади мають узгоджений і цілеспрямований характер, а докази, надані Україною та міжнародними організаціями, є достатніми навіть за умов обмеженого доступу до територій конфлікту.

Таким чином, практика ЄСПЛ сформувала чіткі стандарти відповідальності держави-окупанта та підтвердила застосовність Конвенції у ситуаціях міжнародної збройної агресії й гібридних конфліктів, що має ключове значення для міжнародно-правової оцінки дій РФ.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК ПРАКТИКИ ЄСПЛ У МІЖДЕРЖАВНИХ СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОНФЛІКТАМИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. Виконання рішень ЄСПЛ у міжнародних справах пов'язаних із конфліктами: проблеми і перспективи

Виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються міжнародних збройних конфліктів, становить один із найбільш складних і, водночас, найважливіших елементів сучасного механізму міжнародного захисту прав людини. На відміну від індивідуальних заяв, де межі відповідальності держави чіткі та зазвичай не оскаржуються, у міждержавних справах, пов'язаних із конфліктами, Суд змушений працювати в умовах політичної напруги, відсутності вільного доступу до територій, заперечення юрисдикції та відвертого небажання держав виконувати свої зобов'язання. Саме тому питання імплементації рішень ЄСПЛ у контексті міжнародних конфліктів набувають особливої актуальності, а їх дослідження дає змогу краще зрозуміти межі ефективності міжнародного права загалом.

Складність виконання рішень у таких справах безпосередньо пов'язана з подвійною природою відповідальності держави. З одного боку, держава зобов'язана поважати права людини навіть під час війни, оскільки Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод залишається чинною незалежно від міжнародно-правового статусу територій або інтенсивності збройних дій. З іншого боку, коли держава стає стороною збройного конфлікту, вона нерідко прагне уникнути визнання відповідальності, посиляючись на питання безпеки, національний суверенітет або власне тлумачення міжнародного права. Це породжує ситуацію, коли держави, залучені до конфліктів, зокрема росія, Туреччина, Вірменія чи Азербайджан, часто не виконують або навмисно затягують виконання рішень Суду [5].

Серйозним бар'єром на шляху до виконання рішень є встановлення юрисдикції держави за статтею 1 Конвенції. У справах, що стосуються окупації або фактичного контролю над певною територією, Суд застосовує доктрину «ефективного контролю». У справі «Іллашку та інші проти Молдови і Росії» Суд визначив, що фактичний вплив на територію через військову присутність або політичну підтримку де-факто органів влади є достатнім для визнання юрисдикції [22]. Цей підхід було поглиблено та масштабовано у справах щодо Криму та Донбасу, де Суд визнав відповідальність росії за порушення, здійснені на територіях, які перебували під її фактичним контролем. Проте держава-відповідач часто заперечує сам факт контролю, що значно ускладнює виконання рішень, оскільки імплементація передбачає визнання відповідальності [13].

Другою проблемою є відсутність доступу до місця подій. У багатьох міжнародних конфліктах ЄСПЛ не має можливості отримати повноцінні докази. Держави нерідко саботують розслідування, обмежують доступ до свідків, не надають документи або надають їх у спотвореній формі. Так було у справі «Кіпр проти Туреччини», де Суд вказав, що зникнення людей під час окупації та відмова Туреччини проводити ефективні розслідування становлять порушення статті 2 і 3 Конвенції [5]. Аналогічні труднощі виникли у справі «Georgia v. Russia (II)», де Суд досліджував масові порушення під час російсько-грузинської війни 2008 року [14]. В обох випадках держави системно обмежували подання інформації, що впливало як на зміст рішення, так і на його виконання.

Навіть після винесення рішення проблема лише загострюється. Виконання складається з двох блоків: індивідуальних заходів та загальних. Індивідуальні заходи спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції, відновлення порушеного права або повторне розслідування. Але в умовах збройного конфлікту чи окупації здійснення таких заходів практично неможливе. Наприклад, у справах про насильницькі зникнення ЄСПЛ часто зобов'язує державу провести ефективне розслідування, однак доступ до

території, де сталося порушення, заблокований, тому виконання перетворюється на формальність [6].

Щодо загальних заходів, то вони передбачають проведення реформ, спрямованих на усунення причин системних порушень: зміни у законодавстві, реорганізацію правоохоронних органів, реформу судової системи. Проте держави, які перебувають у стані міжнародного збройного конфлікту або ведуть активну політику окупації, зазвичай не виявляють готовності до таких реформ. Росія після виходу з Ради Європи фактично відмовилася виконувати будь-які рішення, ухвалені до цього моменту, включно з тими, що стосуються Криму, Донбасу та подій 2008 року в Грузії. Це створює безпрецедентний виклик для механізму контролю виконання рішень.

Комітет міністрів Ради Європи, який здійснює нагляд за виконанням рішень, також обмежений у своїх повноваженнях. Він може відкривати процедури посиленого контролю, ухвалювати резолюції, здійснювати дипломатичний тиск, однак не має інструментів прямого примусу. Це особливо відчутно у справах, пов'язаних із міжнародними конфліктами, де політичний інтерес держави-відповідача часто переважає над її міжнародно-правовими зобов'язаннями. У рішенні «Ireland v. the United Kingdom» Суд вже у 1978 році звертав увагу на те, що навіть у стабільних демократичних державах виконання рішень у контексті конфліктів може бути тривалим і політично чутливим [4].

Водночас потенціал для підвищення ефективності виконання таких рішень залишається значним. По-перше, практика ЄСПЛ поступово формує чіткіші стандарти доказування, особливо у справах про системні порушення. Суд активно використовує супутникові знімки, матеріали міжнародних організацій, дані моніторингових місій, звіти правозахисних організацій. Це зменшує залежність від інформації, яку надають держави, і дозволяє виносити рішення, більш стійкі до спроб їх оскарження чи ігнорування.

По-друге, міжнародна спільнота дедалі частіше застосовує комплексні механізми відповідальності. Рішення ЄСПЛ можуть використовуватися як

доказ у Міжнародному кримінальному суді, спеціальних трибуналах, механізмах репарацій. Так, у контексті російсько-українського конфлікту вже створено Реєстр завданої шкоди Ради Європи, який передбачає використання рішень Суду як підстави для компенсацій. Це посилює практичне значення рішень ЄСПЛ навіть у разі відмови держави їх виконувати.

По-третє, у довгостроковій перспективі рішення ЄСПЛ відіграють ключову роль у процесах перехідного правосуддя. Коли конфлікт завершується або змінюється політичний режим, саме невиконані рішення Суду стають основою для відновлення порушених прав, повернення власності, проведення розслідувань та реформ. Історичний досвід свідчить, що навіть держави, які роками ігнорували рішення ЄСПЛ, рано чи пізно повертаються до їх виконання, особливо якщо це стає умовою інтеграції до європейських структур.

3.2. Значення практики ЄСПЛ для України в умовах збройної агресії

Питання гарантування прав і свобод людини набуло особливої актуальності в умовах збройної агресії російської федерації проти України, оскільки держава-агресор здійснює систематичні порушення фундаментальних прав, передусім права на життя, честі, гідності та інших базових свобод, закріплених у Конвенції.

Незважаючи на триваючу збройну агресію, Україна продовжує виконувати свої міжнародні зобов'язання щодо гарантування основоположних прав і свобод людини, закріплених у ЄКПЛ. Прийняття Конвенції у 1950 році заклало фундамент для становлення регіональної системи захисту прав людини в Європі, визначивши спільні стандарти та інструменти їх забезпечення. Вона є першим міжнародним договором у галузі прав людини, що не тільки має на меті захистити широкий спектр

громадянських і політичних прав, а й встановлює систему міжнародного судового контролю за їх дотриманням у кожній із держав-учасниць [23, с. 194].

У цьому контексті Україна як держава-учасниця послідовно інтегрує положення Конвенції у внутрішнє законодавство та правозастосовні механізми, попри значні безпекові виклики, спричинені російською агресією. Загалом, навіть в умовах війни, Україна вживає максимум доступних заходів для належного захисту прав людини, покладаючи відповідні функції на органи виконавчої влади та національну судову систему, які повинні забезпечувати ефективну імплементацію Конвенції у діяльність органів публічної влади та застосування практики ЄСПЛ.

ЄСПЛ посідає ключове місце у міжнародній та національній системах захисту прав людини, оскільки, будучи компетентним міжнародним судовим інституційним органом, не лише усуває прогалини, що виникають під час застосування положень Конвенції, а й здійснює її офіційне тлумачення. Дійсно, відповідно до статті 32 ЄКПЛ Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї, подані йому на розгляд згідно зі статтями 33, 34, 46 і 47 [1]. Така діяльність суттєво впливає на функціонування внутрішніх механізмів захисту прав людини у державах, які ратифікували Конвенцію, забезпечуючи гармонізацію підходів у сфері правового захисту та узгодженості національних правових систем із міжнародними стандартами.

У цьому контексті практика ЄСПЛ поступово стає органічною частиною суспільного життя та щоденної юридичної діяльності в Україні, перестаючи бути сферою, доступною лише вузькому колу спеціалістів у галузі міжнародного права, і стає більш зрозумілою та відкритою для широкого кола громадян. У випадках, коли національні суди не забезпечують належного вирішення спору, особи все частіше звертаються до ЄСПЛ для захисту своїх прав, гарантованих Конвенцією. Особливо в умовах російської збройної агресії, що супроводжується масовими порушеннями природних прав людини – зокрема права на життя, честі та гідності – значення ЄСПЛ істотно зростає.

Таким чином, рішення Суду в нинішніх обставинах не лише сприяють відновленню справедливості для потерпілих, а й формують важливі підходи міжнародної судової практики, що впливають на розвиток міжнародного права та механізми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Цю тенденцію підтверджує офіційна статистика, оприлюднена ЄСПЛ. Згідно з річним звітом Суду за 2024 рік, на розгляді перебуває 7703 справи проти України, тоді як проти держави-агресора в 2024 році розглядається 8130 заяв щодо порушень основоположних прав і свобод людини, передбачених Конвенцією [24 р. 35], зокрема права на свободу та особисту недоторканність, на справедливий суд, на свободу вираження поглядів та інші. Наразі ЄСПЛ продовжує розгляд справ про порушення прав людини країною-агресором, які були подані ще до ухвалення Резолюції CM/Res(2022)2, відповідно до якої вона припинила своє членство в Раді Європи [25].

Така значна кількість звернень до суду щодо порушення основоположних прав людини під час російської збройної агресії свідчить не лише про наявність системних проблем та суттєвих недоліків у роботі української судової системи, а також про системні порушення з боку країни-агресора основоположних прав і свобод людини, особливо на окупованих територіях.

У цьому контексті не викликає сумніву, що важливою складовою гармонізації українського законодавства зі стандартами Європейського Союзу є масштабне впровадження європейських підходів та стандартів захисту прав людини, зокрема права на справедливий суд. Здійснення цього права у державах-членах ЄС базується на усталеній практиці Європейського суду з прав людини, яка формує фундамент системи правового захисту та відіграє ключову роль не лише у сфері цивільного та кримінального права, але й у галузі адміністративного права, забезпечуючи дотримання загальновизнаних стандартів прав людини в європейському правовому просторі.

Зазначене підтверджує позицію, що адаптація національного законодавства до європейських стандартів є важливими кроками на шляху до

підвищення рівня правосуддя в Україні та посилення захисту прав і свобод кожного громадянина, особливо в умовах війни, коли основоположні права людини систематично порушує країна-агресор, а механізми міжнародного правового захисту набувають критичного значення, оскільки дозволяють не лише фіксувати факти порушень, а й забезпечувати правову оцінку дій агресора, відновлення справедливості та порушених прав.

Одним із важливих елементів цього процесу є систематичне впровадження рішень ЄСПЛ у національну судову практику, що сприяє підвищенню ефективності захисту прав людини через суд. Згідно з даними Аналітичного звіту за результатами моніторингу використання в Україні положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики ЄСПЛ, у 2016 році, внаслідок судової реформи, спостерігалось суттєве зростання кількості посилань на практику ЄСПЛ у рішеннях національних судів. Іноді частка таких рішень сягала 20%, що свідчило про позитивну тенденцію у впровадженні європейських стандартів правосуддя [17, с. 13-14]. До 2025 року цей процес набув системного характеру, і на сьогодні практика ЄСПЛ враховується в діяльності органів публічної влади та стала невід'ємною складовою всіх національних судових рішень.

Попри позитивну тенденцію зростання кількості посилань на практику ЄСПЛ у національних судових рішеннях, серед науковців та практиків досі тривають дискусії щодо їхньої обґрунтованості, якості та доцільності, що зумовлює потребу в глибшому аналізі застосування рішень ЄСПЛ у вітчизняному судочинстві, зокрема в аспекті їхньої правової природи та місця в правовій системі України.

Серед вчених відсутня єдина позиція щодо правової природи рішень ЄСПЛ у контексті українського права. Зокрема, О. Гаврилюк виділяє три основні підходи до трактування правової природи судової практики ЄСПЛ:

1. Практика ЄСПЛ як «класичний» судовий прецедент. Науковці, що дотримуються цього підходу вважають, що рішення ЄСПЛ можуть слугувати взірцем для національних судів. Однак, ця позиція піддається критиці,

оскільки ЄСПЛ не створює нові правові норми, а лише тлумачить положення Конвенції, що не відповідає класичній концепції прецеденту, характерній для англосаксонської правової системи. До того ж, ЄСПЛ нерідко відступає від загальних принципів тлумачення та застосування Конвенції, враховуючи національні особливості кожної держави, що проявляється у використанні принципу «широкого простору розсуду» (*margin of appreciation*), що дозволяє державам-учасникам адаптувати європейські стандарти до власного правового контексту

2. Диференційований підхід до прецедента залежно від правової системи. Даний підхід передбачає існування трьох моделей прецеденту: 1) судові рішення розглядається як орієнтир для вирішення подібних справ у майбутньому; 2) визнається обов'язковість застосування рішень судів вищих інстанцій; 3) судові рішення містять загальні принципи, які можуть застосовуватися до інших справ.

3. Прецедентність рішень ЄСПЛ через концепцію «усталеної судової практики». В межах цього підходу рішення ЄСПЛ розглядаються як джерело загальнообов'язкового та правильного тлумачення правових норм. Така практика забезпечує єдність судової практики та передбачуваність судових рішень [27, с. 232].

Принципи і підходи Європейського суду, що закладаються в рішенні по справі проти однієї з країн-членів Ради Європи, можуть застосовуватися аналогічно в справах проти інших країн, у тому числі й щодо країн, які приєдналися до Європейської конвенції вже після винесення прецедентної ухвали. Абсолютно очевидно, що доктрина прецеденту широко використовується в Європейському суді [28, с. 20].

Попри зростаюче значення практики ЄСПЛ у національному правозастосуванні, в Україні переважає другий підхід до її сприйняття, коли вона розглядається радше як орієнтир для вирішення аналогічних справ, ніж як джерело загальнообов'язкового тлумачення правових норм. Судові рішення, навіть із посиланнями на практику ЄСПЛ, не завжди застосовуються

послідовно, що може створювати правову невизначеність. Водночас для забезпечення стабільності та передбачуваності судової системи необхідно розвивати українську правову систему у напрямку третьої моделі прецеденту. У рамках цього підходу рішення ЄСПЛ виступатимуть не лише як рекомендаційний орієнтир, а як обов'язковий стандарт тлумачення норм права, загальні принципи та правові позиції, що мають вирішальне значення при розгляді справ національними судами, сприяючи уніфікації судової практики та підвищенню її відповідності європейським правовим стандартам.

Особливо важливим для правильного та ефективного застосування практики ЄСПЛ є врахування як специфіки рішень Суду, так і особливостей загальноєвропейського механізму захисту прав людини. Для правильного застосування рішень ЄСПЛ необхідна наявність у правозастосовувача знань та вмінь щодо виокремлення у структурі прецеденту *ratio decidendi* з метою правильного застосування зазначеного правоположення, адже неправильне застосування положень Конвенції та практики ЄСПЛ може бути підставою для скасування або зміни судових рішень у разі їх перегляду судами вищих інстанцій [27, с. 235].

На думку О.В. Сердюк, прецедентність рішень ЄСПЛ має обмежений характер і визначається предметом розгляду. Тобто рішення у певних справах можуть бути зумовлені специфічними обставинами конкретної справи або особливостями учасників правовідносин. У таких випадках застосування правових позицій, викладених у цих рішеннях, може бути суттєво обмеженим або взагалі недоречним [29, с. 23-24].

Слід підкреслити, що для правильного цитування правових аргументів ЄСПЛ необхідно брати до уваги низку аспектів, передусім контекст, у якому Суд сформулював відповідний висновок. Це стосується як конкретних обставин справи, так і норм Конвенції, що були застосовані. Крім того, важливо враховувати, що використання окремих правових позицій може відрізнятися залежно від правової системи держави-відповідача та інших національних особливостей.

Отже, національні суди повинні приділяти особливу увагу таким деталям, аби запобігти помилкам у правозастосуванні та забезпечити відповідність судової практики України європейським стандартам захисту прав людини, оскільки ці критерії безпосередньо впливають на ефективність застосування практики ЄСПЛ.

Особливо важливе значення це має в умовах російської збройної агресії, коли країна-агресор систематично порушує норми міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права та положення Конвенції.

У таких обставинах судова практика відіграє ключову роль у захисті прав людини та їх відновленні на національному та міжнародному рівнях.

Водночас проблема порушення прав людини зазнає суттєвої загостреності внаслідок російської збройної агресії, що створює нові виклики у сфері гарантування основоположних прав і свобод. Зокрема, повномасштабне вторгнення росії, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, спричинило системні порушення прав людини, серед яких: злочини проти цивільного населення, посягання на життя, честь і гідність особи, незаконні затримання, обмеження свободи слова, примусове переміщення, а також інші форми неправомірного втручання у права людини, що потребує належної юридичної реакції як на національному, так і на міжнародному рівні.

Отже, особливе значення для гарантування прав і свобод людини мають рішення та практика ЄСПЛ, ухвалені після повномасштабного російського вторгнення в Україну. Такі рішення мають не лише актуальне теоретичне та практичне значення для захисту прав людини, але й потенційно визначають правильне тлумачення правових норм у нових умовах, їх застосування та відновлення порушених прав.

У контексті аналізу застосування практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних із періодами збройного конфлікту та російської агресії, особливе значення має справа *Novaya Gazeta and Others v. Russia*. Вона стала важливим правовим прецедентом, вирізняється не лише своїм змістом, а й впливом на формування подальших підходів до забезпечення свободи вираження поглядів у воєнний

час, водночас висвітлюючи проблематику судового переслідування за висловлення думки щодо сутності та обставин російської агресії [30].

Незважаючи на те, що відповідно до Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2022)2 від 16 березня 2022 року та Резолюції щодо наслідків припинення членства країни-агресора в Раді Європи у світлі статті 58 ЄКПЛ, ухваленої ЄСПЛ на пленарному засіданні 22 березня 2022 року, статус країни-агресора як Високої Договірної Сторони Конвенції був офіційно припинений 16 вересня 2022 року, ЄСПЛ зберігає юрисдикцію на розгляд заяв проти країни-агресора, що стосуються її дій або бездіяльності, які могли призвести до порушення положень Конвенції, за умови, що такі події мали місце до 16 вересня 2022 року [31].

Справа *Novaya Gazeta and Others v. Russia* є об'єднаною та стосується питань кримінальної та адміністративної відповідальності, запровадженої законодавчими змінами держави-агресора після початку повномасштабного вторгнення в Україну. Зокрема, ці зміни передбачали покарання за так зване «поширення недостовірної інформації» щодо збройної агресії росії. У рамках цієї справи 161 заявник був притягнутий до відповідальності згідно з новими кримінальними та адміністративними нормами, а деякі медіаорганізації та журналісти зазнали обмежень у здійсненні своєї професійної діяльності.

Рішення ЄСПЛ у цій справі, зокрема, стосується закриття державними органами країни-агресора медіаорганізації *Novaya Gazeta* через її висвітлення фактів повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Таке припинення діяльності видання стало наслідком кримінального переслідування, спрямованого на обмеження свободи висловлювання, гарантованої статтею 10 Конвенції.

У рішенні ЄСПЛ у справі *Novaya Gazeta and Others v. Russia* також детально висвітлюється переслідування українського журналіста Дмитра Гордона з боку влади держави-агресора. Підставою для кримінального переслідування стала заява Гордона, зроблена у березні 2022 року, в якій він зазначив, що з країною-агресором слід вести діалог лише мовою сили,

оскільки це єдиний спосіб, який вона розуміє. Ця заява була зроблена на фоні збройної агресії росії проти України, коли мирні громадяни зазнавали масових жертв, українські міста піддавалися постійним атакам та систематично порушувалися фундаментальні права людини, зокрема право на життя, свободу, честь та гідність [30]. Відповідно до норм російського законодавства, щодо Гордона було порушено кримінальну справу за трьома статтями Кримінального кодексу. Журналіста було занесено до списку терористів та екстремістів, оголошено у розшук, визнано «іноагентом» та заочно засуджено судом до 14 років позбавлення волі [30].

ЄСПЛ, розглядаючи справу *Novaya Gazeta and Others v. Russia*, встановив, що російські судові органи не дотрималися жодних вимог належної правової процедури. Зокрема, Дмитру Гордону не було вручено жодних офіційних документів, а судові рішення ґрунтувалося на спробі придушити критику російської влади, а не на необхідності запобігання реальній загрозі національній безпеці. Такі дії з боку держави-агресора є юридично нікчемними, оскільки Гордон не перебував на її території. При цьому у рішенні ЄСПЛ зазначено, що його арешт не відбувся виключно через перебування поза межами досяжності влади країни-окупанта [30].

ЄСПЛ також відзначив, що включення Гордона до списку «іноагентів» та терористів, ймовірно, мало на меті створити так званий «стримувальний ефект», тобто залякування інших журналістів та громадських активістів. Суд звернув увагу на те, що національний суд не здійснив належного аналізу змісту заяви Гордона та обставин, за яких вона була зроблена. Було встановлено, що такі дії порушують вимоги статті 10 Конвенції щодо права на свободу вираження думок.

Кримінальні покарання зазнали також журналісти, митці та інфлюенсери країни-агресора, які висловлювали засудження російської збройної агресії проти України. За антивоєнні висловлювання, критику дій влади та правдиве висвітлення подій їм висували закликання за статтями про дискредитацію та поширення фейків про армію країни окупанта.

Справа *Novaya Gazeta and Others v. Russia* є показовим прикладом проблематики застосування практики ЄСПЛ під час воєнного стану. З одного боку, національні суди мають широкі повноваження щодо регулювання висловлювань, які можуть підбурювати до насильства. З іншого боку, вони зобов'язані ретельно оцінювати контекст і зміст таких висловлювань, особливо коли йдеться про право на законну самооборону в умовах збройного конфлікту. У своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що російські суди застосували «недиференційований підхід», криміналізуючи будь-які висловлювання, які суперечать офіційній пропагандистській версії, при цьому правова система держави-агресора порушила права Гордона і сприяла загальному придушенню свободи слова [30].

Так, наприклад, журналістку О. Смирнову було звинувачено в «розповсюдженні неправдивої інформації» про дії армії країни-окупанта та засуджено до шести років позбавлення волі за висловлену критику щодо російської агресії проти України. Цей випадок ще раз демонструє жорстку цензуру та кримінальне переслідування будь-яких проявів свободи слова в країні-агресорці, де фактично знищено право на вільне висловлення поглядів, а правдиве висвітлення подій прирівнюється до кримінального злочину.

Для України це рішення має особливе значення, оскільки підтверджує право громадян на різкі висловлювання щодо країни-агресора в умовах війни, включно з критикою дій російських окупантів та агресивної політики держави-агресора загалом. Суд наголосив, що такі висловлювання не слід розглядати як прояви ненависті або заклики до насильства, як це намагалася обґрунтувати держава-окупант, а як природну реакцію на безпрецедентну російську агресію, яка спричинила численні порушення прав людини, військові злочини та масштабні страждання мирного населення України [30].

Таким чином, рішення у справі *Novaya Gazeta and Others v. Russia* стало прецедентом для захисту права на свободу вираження поглядів, забезпечуючи захист українських і російських журналістів та активістів, які висловлюють свої позиції щодо російської збройної агресії в міжнародному інформаційному

просторі, а також підтверджує право відкрито оцінювати дії агресора як злочинні. Це рішення не лише сприяє формуванню нових правових стандартів у сфері свободи слова, але й створює основу для правильного тлумачення правових норм у контексті міжнародного гуманітарного права та прав людини, чітко визначаючи межі між критикою агресора та можливими обмеженнями свободи слова під час воєнного стану.

Крім того, це рішення має важливе практичне значення для захисту прав українців у міжнародному інформаційному середовищі, оскільки підтверджує законність критики дій держави-агресора у висловлюваннях, публікаціях у соціальних мережах та офіційних заявах. Воно також створює додаткові правові підстави для оскарження цензури та обмежень контенту з боку міжнародних платформ і соціальних медіа, які можуть неправомірно трактувати такі висловлювання як мову ненависті або заклик до насильства.

Ця практика посилює значення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод як джерела права в Україні та сприяє більш узгодженому впровадженню європейських стандартів у національне законодавство. У ширшому контексті таке рішення може слугувати прикладом для інших держав, які стикаються з аналогічними викликами, підтверджуючи важливість незалежного судового нагляду за дотриманням прав людини навіть в умовах збройного конфлікту.

3.3. Перспективи вдосконалення механізму розгляду і виконання міждержавних справ пов'язаних з конфліктами

Питання прав і свобод людини і громадянина є невід'ємною частиною проблем реального становища людини в суспільстві та державі. Ще ніколи питання прав та свобод людини та громадянина не піднімалися так гостро, як сьогодні у зв'язку з повномасштабним вторгнення росії в Україну. Міжнародна спільнота на боці України, непорушності її територіальної

цілісності, а найголовніше, на захисті прав людини як найвищої соціальної цінності в державі.

Сьогодні основні права і свободи людини перестали бути предметом лише внутрішньої компетенції держави, а стали справою всього міжнародного співтовариства. У тих випадках, коли державний механізм не в змозі забезпечити реалізацію прав і свобод людини, міжнародне право передбачає можливість застосування міжнародних механізмів з метою забезпечення і захисту прав та свобод людини [32, с. 17].

До міжнародно-правових засобів, призначених для забезпечення і захисту основних прав людини відносять:

- міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, які норм, правил поведінки звичайно не вміщують, прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (зокрема, декларації, заяви, меморандуми);
- міжнародні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали) [33, с. 14-15].

Також після збройної агресії росії і її повномасштабного вторгнення на територію України, забезпечення міжнародної безпеки стало головною проблемою сьогодення. Як незалежна, правова та соціальна держава, Україна особливо зацікавлена у захисті прав і свобод людини. На теперішній час існує багато міжнародних органів, які слідкують за дотриманням прав та свобод людини та які захищають ці права, зокрема це суди, трибунали. Вони поділяються на універсальні, тобто ті, які діють на рівні ООН, і на регіональні (європейські, американські, африканські, азіатські та інші).

Станом на 21 лютого 2023 р. у провадженні ЄСПЛ перебували такі міждержавні справи: «кримська справа», пов'язана з анексією Криму росією; справа про порушення прав людини на окупованих територіях Донбасу, до якої включено скаргу про збиття малайзійського літака рейсу МН-17, яку

подавали Україна та Нідерланди; справа про порушення прав українських політичних в'язнів; справа про захоплення українських моряків та суден у Керченській протоці у 2018 році, справа про злочини російських військових під час повномасштабного вторгнення на територію України.

Проте, варто нагадати, що 16 вересня 2022 р. росія остаточно вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це стало наслідком виключення росії зі складу Ради Європи. Європейський суд з прав людини остаточно втратив юрисдикцію над росією, а розгляд тисяч скарг проти неї опинився під питанням, у тому числі скарги, подані Україною.

У сучасних умовах збройних конфліктів та агресії важливим є підвищення ефективності міжнародно-правового механізму захисту прав людини. Однією з перспектив є посилення координації між різними міжнародними та регіональними судовими органами, що дозволить уникати дублювання проваджень та забезпечити більш швидке і справедливе реагування на порушення. Додатково важливим напрямом є удосконалення процедур примусового виконання рішень міжнародних судів, включно з розширенням можливостей міжнародних організацій щодо санкцій за невиконання рішень.

Також перспективним є розвиток електронних баз даних та аналітичних платформ, що дозволяють систематизувати інформацію про міждержавні спори та порушення прав людини, забезпечуючи прозорість та доступність для держав, постраждалих громадян і міжнародної спільноти. Підвищення ролі превентивних механізмів, включно з раннім попередженням про загрози правам людини в зонах конфлікту, дозволить своєчасно реагувати та мінімізувати наслідки порушень.

Особливо актуальним є звернення до проблеми поваги до прав людини в умовах російської агресії, коли йде повномасштабна війна в Україні. Нині український народ відстоює свій суверенітет і незалежність, своє право стати повноправним членом ЄС. Ще у 2013 році українці вийшли на Майдан під час Революції гідності та відстояли підписання Угоди про асоціацію між

Україною та ЄС. В Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом задекларовано пріоритетність прав і свобод людини, зазначено, що охорона прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення законності і правопорядку має бути пріоритетом держави, її органів, організацій, установ та посадових осіб, а запровадження європейських стандартів у сфері прав людини та неухильного їх дотримання [34, с. 49].

Під час війни порушуються багато прав людини, серед яких основне – право на життя. Російські окупанти виправдовують це боротьбою проти «геноциду» на Донбасі [34, с. 49].

З початку агресії росії проти України у лютому 2014 року звернення до Європейського суду з прав людини з міждержавними заявами проти уряду російської федерації стало одним із пріоритетних напрямків захисту інтересів нашої країни.

У зв'язку з агресією російської федерації проти України, яка призвела до масових порушень прав людини в АР Крим та м. Севастополі, на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей, а також інших територіях України, де наразі російська федерація здійснює військову агресію, Уряд України подав низку позовів проти уряду російської федерації до ЄСПЛ [35].

Станом на 21 лютого 2023 р. у провадженні ЄСПЛ перебувало 4 міждержавні справи України в одній, з яких одним із співпозивачем виступають Україна та Нідерланди (справа про літак «Боїнг-777» авіакомпанії Malaysia Airlines, що виконував рейс МН17 із нідерландського Амстердаму в малайзійський Куала-Лумпур, був збитий над зоною російської агресії на сході України 17 липня 2014 року). Серед інших справ:

– «Україна проти росії (щодо Криму)» за заявами №№ 20958/14 та 38334/18. ЄСПЛ вже визнав прийнятною на початку 2021 року. У цій справі ЄСПЛ уже встановив, що росія, починаючи з 27 лютого 2014 року (тобто з дати, коли була захоплена Верховна Рада АР Крим), здійснювала ефективний контроль над Кримом, що фактично означає визнання окупації. Також

Європейський суд визнав прийнятними скарги України про існування адміністративної практики російської федерації стосовно порушень прав людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколами до неї, а саме щодо: насильницьких зникнень та відсутності ефективного розслідування у цьому зв'язку (ст. 2 Конвенції); жорстокого поводження (ст. 3 Конвенції); незаконних затримань (ст. 5 Конвенції); поширення законодавства рф на територію Криму та встановив, що з 27 лютого 2014 року суди, які діють на території Криму, не можуть вважатись такими, що встановлені законом (ст. 6); незаконного автоматичного нав'язування російського громадянства (ст. 8); утисків, переслідування та конфіскації майна релігійних організацій, що не належать до російської православної церкви (ст. 9); припинення діяльності українських медіа (ст. 10); заборони української мови в школах та переслідування україномовних дітей у школі (ст. 2 Першого протоколу до Конвенції); обмеження свободи пересування між Автономною Республікою Крим та материковою частиною України в результаті фактичного перетворення російською федерацією адміністративного розмежування на кордон (між росією та Україною) тощо. Україною Також Суд проведе слухання щодо прийнятності та суті справи, попередньо призначивши його на 8 листопада 2023 року [7].

Особливу роль відіграє розвиток механізмів примусового виконання рішень судів, включно з можливістю застосування санкцій або міжнародних примусових заходів до держав, які не виконують своїх зобов'язань. Також перспективним є впровадження електронних баз даних та аналітичних платформ, що систематизують інформацію про міждержавні спори та порушення прав людини, забезпечуючи доступність даних для держав, громадян і міжнародної спільноти.

Крім того, важливим напрямом є вдосконалення превентивних механізмів захисту прав людини в зонах конфлікту, що дозволяє завчасно виявляти загрози та мінімізувати негативні наслідки для цивільного населення. Розвиток співпраці між національними судами та міжнародними

органами також сприятиме зміцненню довіри до міжнародної системи прав людини та забезпечить реальне виконання міжнародних рішень у конфліктних ситуаціях.

Отже, проведений аналіз у розділі 3 дозволяє зробити наступні висновки:

– Узагальнюючи, можна зазначити, що виконання рішень ЄСПЛ у справах, пов'язаних із міжнародними конфліктами, є багатовимірним процесом, де юридичні механізми часто стикаються з політичною реальністю. Попри численні труднощі – від обмежень доступу до територій до відвертого небажання держав виконувати рішення – ця практика формує фундамент майбутньої відповідальності та закладає підґрунтя для справедливості у пост конфліктний період. Перспективи підвищення ефективності виконання рішень пов'язані з посиленням міжнародного контролю, поглибленням співпраці між органами міжнародної юстиції та формуванням нових механізмів репарацій, що у сукупності може зробити систему захисту прав людини більш стійкою та результативною.

– Отже, практика Європейського суду з прав людини має визначальне значення для України в умовах збройної агресії російської федерації, виступаючи ефективним міжнародно-правовим механізмом захисту основоположних прав і свобод людини. Рішення ЄСПЛ не лише забезпечують індивідуальний захист потерпілих від порушень Конвенції, а й формують обов'язкові стандарти тлумачення та застосування її положень, сприяючи гармонізації національної правової системи України з європейськими підходами у сфері прав людини. В умовах війни практика Суду набуває особливої ваги, оскільки дозволяє фіксувати системні порушення з боку держави-агресора, надавати їм належну правову оцінку та створювати підґрунтя для міжнародної відповідальності. Водночас для України ключовим завданням залишається подальше послідовне та коректне впровадження рішень і правових позицій ЄСПЛ у національне судочинство, що сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, єдності судової практики та

ефективності захисту прав людини відповідно до стандартів Конвенції навіть за умов триваючого збройного конфлікту.

– Отже, аналіз перспектив удосконалення механізму розгляду і виконання міждержавних справ, пов'язаних зі збройними конфліктами, свідчить про необхідність комплексного та системного реформування міжнародно-правових інструментів захисту прав людини. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України міжнародні механізми, зокрема міждержавні провадження в Європейському суді з прав людини, набувають особливої ваги як засобу фіксації масових і системних порушень прав людини, надання їм належної правової оцінки та формування підґрунтя для міжнародної відповідальності держави-агресора. Водночас припинення членства росії в Раді Європи та вихід її з-під юрисдикції ЄСПЛ актуалізували проблему ефективності розгляду і, насамперед, виконання рішень у міждержавних справах.

У цьому контексті перспективними напрямками вдосконалення механізму є посилення координації між універсальними та регіональними міжнародними судовими й квазісудовими органами, розвиток дієвих інструментів примусового виконання рішень міжнародних судів, у тому числі шляхом застосування санкційних та інших міжнародно-правових заходів впливу, а також впровадження сучасних цифрових інструментів для систематизації доказів, обліку міждержавних справ і забезпечення прозорості процедур. Не менш важливим є розвиток превентивних механізмів захисту прав людини в зонах конфлікту, що дозволяють своєчасно реагувати на загрози та мінімізувати масштаби порушень.

Таким чином, удосконалення механізму розгляду і виконання міждержавних справ, пов'язаних із конфліктами, має стати одним із ключових напрямів розвитку міжнародної системи захисту прав людини. Для України це не лише інструмент відновлення порушених прав та захисту національних інтересів, а й важливий елемент європейської інтеграції, утвердження

верховенства права та забезпечення реального захисту прав і свобод людини навіть в умовах триваючої збройної агресії.

ВИСНОВКИ

Міждержавні справи є важливою та необхідною складовою механізму захисту прав людини в межах Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки спрямовані на реагування на системні та масові порушення прав людини, що виникають унаслідок міждержавних конфліктів. Інститут міждержавної заяви покликаний забезпечити колективну відповідальність держав-учасниць Конвенції за дотримання її положень, а також утвердити принцип верховенства права на міжнародному рівні. Практика Європейського суду з прав людини у цій сфері сприяє розвитку міжнародного права прав людини та формуванню єдиних стандартів поведінки держав в умовах збройних конфліктів, окупації та інших кризових ситуацій.

За результатами проведеного дослідження було зроблено такі висновки:

1. Інститут міждержавних заяв є одним із ключових, хоча й виняткових, механізмів забезпечення ефективності ЄКПЛ. Його правова природа визначається поєднанням рис класичного міжнародного судочинства та спеціального правозахисного контролю, спрямованого на підтримання європейського публічного порядку у сфері прав людини. Міждержавні заяви мають виразний публічно-правовий і колективний характер, оскільки подаються не з метою захисту індивідуального інтересу, а для встановлення факту порушення конвенційних зобов'язань державою-учасницею. Вони ґрунтуються на принципі колективної гарантії прав людини, відповідно до якого кожна держава має правовий інтерес у дотриманні Конвенції іншими державами, що підкреслює наднаціональний і солідарний характер системи ЄКПЛ.

2. Практика ЄСПЛ свідчить, що міждержавні справи здебільшого пов'язані з масовими та системними порушеннями прав людини, які виникають у контексті збройних конфліктів, окупації територій, діяльності де-факто утворень, застосування надзвичайних заходів безпеки та проблем

виконання рішень Суду. Саме у таких справах ЄСПЛ виробив ключові доктрини, зокрема концепцію ефективного контролю, екстериторіальної юрисдикції та безперервності відповідальності держави, що мають фундаментальне значення для сучасного міжнародного права прав людини.

3. Важливим результатом дослідження є висновок про особливу роль ЄСПЛ у врегулюванні наслідків міжнародних збройних конфліктів. Хоча Суд не є органом політичного чи військового врегулювання, він забезпечує юридичну оцінку дій держав, підтверджує безперервну дію Конвенції у воєнний час, встановлює межі допустимого відступу від зобов'язань та гарантує дотримання абсолютних прав. Через інтеграцію норм міжнародного гуманітарного права у тлумачення Конвенції ЄСПЛ сприяє формуванню узгодженого стандарту захисту особи в умовах збройного конфлікту. Таким чином, міждержавні справи у практиці ЄСПЛ є не лише інструментом фіксації порушень, але й важливим механізмом міжнародно-правової відповідальності, відновлення прав постраждалих та формування правових орієнтирів для постконфліктного врегулювання. Значення цього інституту особливо зросло в умовах сучасних європейських конфліктів, зокрема агресії російської федерації проти України, що підтверджує трансформацію ЄСПЛ у ключовий європейський механізм правової оцінки міждержавних конфліктів крізь призму захисту прав людини.

4. Комплексний аналіз міждержавних справ Європейського суду з прав людини, пов'язаних із збройними конфліктами, дозволяє дійти висновку, що практика ЄСПЛ у цій сфері зазнала суттєвої еволюції та набула системного й концептуального характеру. Суд поступово трансформувався з органу, який переважно обмежувався обережною оцінкою окремих порушень, у ключовий міжнародний механізм правової кваліфікації збройних конфліктів і наслідків окупації крізь призму захисту прав людини.

5. Аналіз справ «Ірландія проти Великої Британії» та «Грузія проти Росії» демонструє формування фундаментальних стандартів відповідальності держав за порушення абсолютних прав, насамперед заборони катувань і

нелюдського поводження, навіть в умовах надзвичайного стану, боротьби з тероризмом чи збройного протистояння. Водночас ці рішення засвідчують перехід ЄСПЛ до визнання системного характеру порушень і застосування доктрин, які дозволяють встановлювати державну відповідальність без необхідності доведення кожного індивідуального випадку, якщо наявна узгоджена адміністративна практика.

6. Розгляд справ «Кіпр проти Туреччини» та «Chiragov and Others v. Armenia» підтвердив ключове значення доктрини ефективного контролю як підстави для встановлення юрисдикції держави за статтею 1 Конвенції. Суд чітко закріпив підхід, відповідно до якого фактичний контроль над територією, незалежно від її політичного статусу, породжує міжнародно-правову відповідальність за тривалі й системні порушення прав людини. Особливого значення набули рішення щодо захисту майнових прав, права на дім та прав внутрішньо переміщених осіб, які створили правові передумови для колективної реституції та компенсацій у післяконфліктний період.

7. Найбільш масштабного та комплексного розвитку інститут міждержавних справ набув у рішеннях у справах «Україна проти Росії». ЄСПЛ уперше на такому рівні деталізації визнав системність і цілеспрямованість порушень прав людини в умовах міжнародної збройної агресії, підтвердив наявність ефективного контролю держави-агресора над окупованими територіями та застосовність Конвенції до подій гібридного й повномасштабного збройного конфлікту. Рішення 2025 року стало правовою віхою, яка не лише зафіксувала факти масових порушень, але й заклала основу для подальших міжнародних механізмів відповідальності, репарацій і відновлення прав жертв.

8. У цілому практика ЄСПЛ, свідчить про утвердження концепції «відповідального суверенітету», за якої держава несе відповідальність не лише перед власним населенням, а й перед міжнародною спільнотою за дотримання стандартів прав людини. Міждержавні справи, пов'язані зі збройними конфліктами, перетворилися на один із ключових інструментів міжнародно-

правової оцінки агресії, окупації та масових порушень, що підтверджує зростаючу роль ЄСПЛ у забезпеченні європейського публічного порядку та захисті прав людини в умовах сучасних конфліктів.

9. Аналіз розвитку практики Європейського суду з прав людини у міждержавних справах, пов'язаних із конфліктами, засвідчує, що цей напрям судової діяльності ЄСПЛ є одним із найбільш складних, політично чутливих та водночас стратегічно важливих для всієї системи міжнародного захисту прав людини. Міждержавні справи, які виникають у контексті збройних конфліктів, виходять за межі класичного правового спору між державами та набувають значення інструменту фіксації масових і системних порушень прав людини, а також формування підґрунтя для міжнародно-правової відповідальності держав-агресорів.

10. Дослідження проблем виконання рішень ЄСПЛ у міжнародних справах, пов'язаних із конфліктами, показало, що ефективність цього етапу значною мірою обмежується політичними чинниками, запереченням юрисдикції Суду, відсутністю доступу до окупованих територій та небажанням держав виконувати покладені на них зобов'язання. Водночас навіть за умов фактичного невиконання рішень їх значення не нівелюється, оскільки вони виконують важливу доказову, нормативну та превентивну функції, формуючи правові стандарти відповідальності держав і закладаючи основу для майбутніх механізмів репарацій та відновлення порушених прав у постконфліктний період.

11. Особливе значення практика ЄСПЛ у міждержавних і пов'язаних із конфліктами справах має для України в умовах збройної агресії російської федерації. Суд виступає ключовим міжнародним правовим майданчиком, який забезпечує фіксацію системних порушень Конвенції, надає їм належну юридичну оцінку та сприяє інтеграції європейських стандартів захисту прав людини у національну правову систему. Практика ЄСПЛ, зокрема у справах проти держави-агресора, має не лише правозахисне, а й стратегічне значення, оскільки сприяє утвердженню принципу верховенства права, зміцненню

міжнародної підтримки України та формуванню правових підстав для притягнення агресора до відповідальності. Водночас аналіз національної практики засвідчує, що, попри позитивну динаміку впровадження рішень ЄСПЛ у судочинство України, зберігається потреба у підвищенні якості та послідовності їх застосування. Особливо важливим є чітке розуміння правової природи рішень ЄСПЛ, правильне виділення правових позицій Суду та їх використання як обов'язкових стандартів тлумачення норм права, що сприятиме єдності судової практики, правовій визначеності та ефективнішому захисту прав людини.

12. Перспективи вдосконалення механізму розгляду і виконання міждержавних справ, пов'язаних із конфліктами, полягають у необхідності комплексного підходу до реформування міжнародно-правових інструментів захисту прав людини. Серед ключових напрямів такого вдосконалення слід виокремити посилення координації між міжнародними та регіональними судовими інституціями, розвиток дієвих механізмів примусового виконання рішень, використання санкційних та інших міжнародно-правових заходів впливу, а також впровадження сучасних цифрових інструментів для збору, систематизації та аналізу доказів масових порушень прав людини.

Таким чином, практика ЄСПЛ у міждержавних справах, пов'язаних із конфліктами, відіграє визначальну роль у сучасній системі міжнародного захисту прав людини. Для України вона є не лише засобом захисту прав своїх громадян і національних інтересів, а й важливим елементом європейської інтеграції, утвердження верховенства права та формування справедливого міжнародного правопорядку, в якому навіть в умовах збройного конфлікту права і свободи людини залишаються найвищою цінністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Risini I. The Inter-State Application under the European Convention on Human Rights. – Leiden : Brill, 2018. – 420 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=HGhjDwAAQBAJ&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false>
3. Rules of Court of 15 September 2025. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/rules_court_eng
4. Ireland v. the United Kingdom, no. 5310/71, Judgment of 18 January 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57506>
5. Case of Cyprus v. Turkey, no. 25781/94, Grand Chamber judgment of 10 May 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454>
6. Georgia v. Russia (I) , no.13255/07 Judgment of 3 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145546>
7. Справа «Україна проти Росії (щодо Криму)», заяви № 20958/14 та № 38334/18, Рішення Великої палати від 25 червня 2024 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/uk?i=001-235139>
8. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia, no. 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22, Judgment of 9 July 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292>
9. Case of Loizidou v. Turkey, no. 15318/89, Judgment of 18 December 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007>
10. Case of Ilașcu and Others v. Moldova and Russia, no. 48787/99, Judgment of 8 July 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-4244>
11. Case of Al-Skeini and Others v. the United Kingdom, no. 55721/07:

Judgment of 7 July 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-105606>

12. Case of Hassan v. the United Kingdom, no. 29750/09, Judgment of 16 September 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-146501>

13. Case of Cyprus v. Turkey (just satisfaction), no. 25781/94: Judgment of 12 May 2014, Application. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-144151>

14. Georgia v. Russia (II), no. 38263/08 Judgment of 21 January 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757>

15. Harris D., O’Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights. – Oxford : Oxford University Press, 2018. URL: https://books.google.com.ua/books?id=TmewEAAAQBAJ&pg=PR9&source=gb_s_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false

16. Буткевич В. Г. Міжнародне право прав людини : підручник. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. URL: <https://studfile.net/preview/2266775/>

17. Longobardo M., Wallace S. The 2021 ECtHR’s Decision on Georgia v Russia (II) Case and the Application of Human Rights Law to Extraterritorial Hostilities. Israel Law Review, 2022, 145–177. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3941886&utm_source

18. Case of Chiragov and Others v. Armenia, no. 13216/05, Grand Chamber judgment of 16 June 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163023>

19. Микола Гнатовський: «Рішення ЄСПЛ проти РФ – історія цієї війни, що має юридичну силу». URL: <https://watchers.media/intervyu/mykola-gnatovskyj-rishennya-yespl-proty-rf-istoriya-tsiyeyi-vijny-shho-maye-yurydychnu-sylu/>

20. Жолудєва Вікторія, Гуркіна Валерія, Купіна Катерина. Роль Європейського суду з прав людини у вирішенні питань сепаратизму: аналіз рішень ЄСПЛ у справах міждержавних конфліктів. Актуальні проблеми права: теорія і практика №1 (45), 2023. С. 60 – 68. <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/633/603>

21. Analysis of the ECtHR Judgment in Ukraine and the Netherlands v. Russia // ULAG 2025. URL: <https://ulag.org.ua/articles-and-publications/ecthr-ukraine-netherlands-v-russia/>
22. Рішення Великої палати у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» : Комюніке від 08.07.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344#Text
23. Права людини та їх захист : навчальний посібник / за ред. доц. С. В. Джолоса і доц. Т. Б. Шаповал. – Черкаси : Видавець О. М. Третяков, 2023. 300 с.
24. Annual report 2024 European court of Human Rights. English edition. Council of Europe – European Court of Human Rights, 2025. p. 124. URL : <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/annual-report-2024-eng>
25. Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers ' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/0900001680a5da51>
26. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини. Інститут прикладних гуманітарних досліджень. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/7/390506.pdf>
27. Гаврилюк О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. Підприємництво, господарство і право. 2018. №4. С. 231–238.
28. Завгородній В.А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. №15(1). С. 19–22.
29. Сердюк О.В. Практика Європейського суду з прав людини в Українських судах: прикладні аспекти. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11880/1/Serdyk.pdf>

30. European Court of Human Rights Decision «Novaya Gazeta and Others v. Russia», case № 11884/22 from 11.02.2025. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-241738%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-241738%22]})
31. Press Release issued by the Registrar of the Court ECHR 286 (2022) 16.09.2022. European Court Of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[%22003-7435446-10180882%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-7435446-10180882%22]})
32. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Bihnyak-O.V.-Osnovy-mizhnarodno-pravovykh-standartiv-prav-lyudyny.pdf
33. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. Посібник. Вид. 9-те, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с. URL: <https://studfile.net/preview/5777500/>
34. Макеева О.М. Права людини в системі базових європейських цінностей. Юридичний вісник 2 (63) 2022. С. 48-55. URL: https://www.researchgate.net/publication/363412351_prava_ludini_v_sistemi_bazovih_evropejskih_cinnostej
35. Ковальський Віктор. Україна vs росія: юридична боротьба в ЄСПЛ за притягнення країни-агресорки до відповідальності за порушення прав людини. Юридичний вісник. України. URL: <https://yvu.com.ua/ukrayina-vs-rosiya-yurydychna-borotba/>